Ellen Boonstra-de Jong
en Anne Jongstra

Gretha Hofstra

'Uitnemend verpleegster, slecht diacones'

'Holy-Ziekenhuis moet eigenlijk Hofstra-Ziekenhuis heten', kopt *Het Vrije Volk* in december 1982. Een artikel van de hand van Matthijs A. Struijs over de geschiedenis van het voormalige Vlaardingse Holy Ziekenhuis in het tijdschrift van de Historische Vereniging, is voor *Het Vrije Volk* aanleiding om Struijs aan het woord te laten over zijn onderzoek.

Struijs voert aan dat het Holy Ziekenhuis zijn bestaan te danken heeft aan een bekwame en alom gerespecteerde diacones. Deze Geertruida Antonia Margaretha (Gretha) Hofstra is in 1892 aangetrokken door de hervormde gemeente voor de wijkverpleging. Vier jaar later dient ze met onbekende redenen haar ontslag in en dat is voor de gemeentelijke geneesheren C.M. Hoogenboom en H. Kikkert en de leden van het Burgerlijk Armbestuur[1] aanleiding een comité op te richten. Het comité stelt zich ten doel Gretha Hofstra voor de lijdende Vlaardingers te behouden. Het initiatief resulteert in de oprichting van de Vereeniging voor Ziekenverpleging, financieel gesteund door vele Vlaardingers. De Vereeniging wordt de nieuwe werkgever van Gretha Hofstra. Ze verpleegt de zieken in Vlaardingen thuis en vanaf 1897 tevens in een tot ziekenhuis omgebouwd pandje in de Callenburgstraat. De verhuizing naar een nieuw en veel groter ziekenhuis aan de Hofsingel in 1901 moet een bron van vreugde zijn geweest voor Gretha. Struijs vindt het dan ook een raadsel dat ze in 1902 haar ontslag indient en stoort zich eraan dat haar naam nadien nauwelijks meer genoemd wordt. Op zijn minst had men haar kunnen eren in de naamgeving van het nieuwe ziekenhuis dat in 1964 de deuren opent en de naam Holy Ziekenhuis krijgt.

Na Matthijs Struijs raken meer mensen geïnteresseerd in Gretha Hofstra. Vooral haar vertrek bij de hervormde gemeente is aanleiding voor speculaties en onderzoek. Zo vraagt C.J. van der Kamp zich in zijn boek *Zieken verlangen stilte* af of er sprake is van seksuele intimidatie op de werkvloer. Of stoort Hofstra zich aan de verplichting dat armlastige verpleegden na herstel een genummerde penning in het collectezakje moeten deponeren? Ook de auteurs van het in 2004 verschenen boek *Ziekenhuis stroomopwaarts*, vinden geen bevredigende verklaring voor het vertrek van Gretha Hofstra. De wens om een beeltenis van haar op te nemen in het laatst genoemde boek, is de aanzet tot een grootschalig (archief)onderzoek dat ook na de verschijning van het boek doorgaat. Het levert geen foto van deze vrouw op, maar wel veel details over haar leven. Die details zetten haar vertrek bij de hervormde gemeente in een nieuw perspectief.

Diacones voor hulp aan zieken

In de kerkenraadsvergadering[2] van 29 oktober 1891 houdt H.H. Barger, predikant van de hervormde gemeente in Vlaardingen, een pleidooi voor de aanstelling van een diacones. Haar komst is volgens hem hard nodig, want met de hulp aan zieken is het in de gemeente 'allertreurigst' gesteld. Dominee Barger weet ook al waar hij het benodigde geld vandaan wil halen, namelijk van de collectes in de Kinderkerk. Twee jaar eerder is de Kinderkerk op zijn initiatief in het leven geroepen, omdat een aantal kinderen zoveel lawaai maakte op de galerij van de Grote Kerk, dat de volwassen kerkgangers bij de gaanderij de prediking niet konden volgen.[3] Voor deze lastpakken houdt een godsdienstleraar sindsdien iedere zondag een bijeenkomst in lokaal Rehoboth aan de Liesveldselaan, het onderkomen van de Vereniging voor In- en Uitwendige Zending. Natuurlijk gaat de collectezak ook daar rond. De andere leden van de kerkenraad moeten even slikken na deze mededeling: Ze hadden met dat geld eigenlijk de bijna lege kas van de diaconie[4] willen 'stijven', extra geld voor de bedeling van arme, zieke en oude gemeenteleden. Barger wijst ze op een eerdere afspraak dat de diaconie niet meedeelt in de opbrengst van de Kinderkerk. Het geld is bedoeld voor 'eenigen tak' van werkzaamheden in de gemeente. De diaconie moet maar een collecte langs de huizen houden en hij wil die vanaf de kansel natuurlijk krachtig aanbevelen.[5] In de daaropvolgende kerkenraadsvergaderingen heeft niemand het meer over de diacones. Wel komt in april 1892 de wens ter sprake om een diaconiehuis te stichten.[6] Zes jaar daarvoor gebeurde dat ook al eens, maar de 'Heeren Regenten' van het Weeshuis hadden

Bal ging rollen na ontslag van zuster Gretha

Dec. 1982

'Holy-ziekenhuis moet eigenlijk Hofstra-ziekenhuis heten'

Matthijs A. Struijs, werkzaam bij het Gemeente-archief van Vlaardingen, is in de geschiedenis van het Holy-ziekenhuis gedoken. Een interessante geschiedenis die hij voor het tijdschrift van de Historische Vereniging van Vlaardingen op papier heeft gezet.

Het Vrije Volk wil zijn ontdekkingen niet aan zijn lezers voorbij laten gaan. Daarom staat het grootste deel van zijn verhaal ook op deze pagina afgerukt.

De operatiekamer in het Hofsingel ziekenhuis. In onze ogen misschien schrikwekkend eenvoudig. Toch kwamen velen hier

Dominee H.H. Barger, initiatiefnemer van de diaconessenarbeid in Vlaardingen.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

toen weinig enthousiast gereageerd op het voorstel van de kerkenraadsleden om armlastige oude mannen en vrouwen, die al jaren in het Weeshuis een onderkomen vonden, voortaan te huisvesten in een nieuw te bouwen diaconiehuis. En omdat de regenten zich altijd zo ruimhartig hadden opgesteld, wilden de kerkenraadsleden hen niet voor het hoofd stoten en werd besloten het plan voorlopig op de lange baan te schuiven.[7]

Weeshuis of diaconiehuis

De kerkenraadsleden wagen een nieuwe poging. Dominee Barger stelt voor de regenten van het Weeshuis een brief te sturen. Haast is geboden omdat binnenkort de bouw van een ruimer Weeshuis aanbesteed wordt. Dat is een kans om daarin meer oude mannen en vrouwen te huisvesten en misschien willen de regenten in het nieuwe Weeshuis, naast gezonde ouderen, ook wel zieke en gebrekkige Vlaardingers toelaten. De kerkenraadsleden nemen het standpunt in dat, als de regenten niets willen veranderen, het diaconiehuis er moet komen.[8] Het antwoord laat niet lang op zich wachten. Volgens de regenten moet het Weeshuis, een weeshuis blijven en geen inrichting worden voor oude mannen en vrouwen, zieken en hulpbehoevenden. Die opstelling maakt de weg vrij voor de kerkenraad om een commissie in te stellen die de haalbaarheid van een diaconiehuis onderzoekt.[9]

De wens om arme ouderen, zieken en gebrekkigen op een fatsoenlijke manier op te vangen en te verzorgen sluit aan bij allerlei initiatieven in de stad om de algemene volksgezondheid te verbeteren. Zo werden er in de jaren tachtig open riolen gedempt, rioleringen en drinkwaterleidingen aangelegd en kwam er een reinigingsdienst. Geen overbodige luxe in een stad die, door een bloeiende visserij, tussen 1880 en 1915 explosief groeide van 10.000 naar rond de 23.500 zielen. Daarvan was 75% Nederlands Hervormd.[10]

Toch een diacones

Nu de aandacht verschuift naar het diaconiehuis, lijkt de aanstelling van een diacones vergeten, maar niets is minder waar. Achter de schermen hebben de predikanten Barger, J. van 't Hooft en H.J. James spijkers met koppen geslagen. De kerkenraad krijgt in juni 1892 te horen dat de predikanten het geld van de Kinderkerk daadwerkelijk gaan gebruiken voor de aanstelling van een gemeentediacones en ze hebben zelfs al iemand aangenomen. Ene zuster Gr. Hofstra heeft aan een van de predikanten laten weten voor deze functie te voelen en de inlichtingen over haar zijn zeer positief. Op 1 juli begint ze voor een proefperiode van drie maanden. Dat biedt, volgens de predikanten, de mogelijkheid om te beoordelen of 'zuster Hofstra ons in alle opzichten geschikt voorkomt en zij de liefde der gemeente weet te winnen.' De kerkenraadsleden accepteren de aanstelling zonder morren.[11]

De 33-jarige diacones Hofstra is al een maand aan het werk als de commissie, die de stichting van het diaconiehuis onderzoekt, haar aanbevelingen presenteert. Eén daarvan is wel heel ambitieus, want de commissieleden stellen voor om diezelfde middag nog op een stuk grond te bieden waar het diaconiehuis kan verrijzen. Dat gaat tien van de dertien aanwezigen te snel. Iemand merkt wel op dat, als het diaconiehuis er eenmaal staat, de diacones daar kan gaan wonen en naast de verpleging van zieken thuis, ook de verpleging van enkele zieken in het diaconiehuis op zich kan nemen. Barger maakt korte metten met deze opvatting en stelt dat het diaconiehuis niets te maken heeft met het werk van de diacones en dat 'de tweeërlei arbeid streng van elkaar gescheiden moet blijven.' Hoewel het diaconiehuis geen stap dichterbij komt, zijn de kerkenraadsleden tevreden. De aanstelling van de diacones en de intentie om een diaconiehuis te bouwen kunnen vast en zeker rekenen op sympathie bij de gemeenteleden.[12] Dat is goed nieuws in een onrustige tijd, waarin de kerkenraadsleden nogal wat te stellen hebben met lidmaten die sympathiseren met de dolerenden in het Zendingslokaal aan de Kuiperstraat. Sommige gemeenteleden laten hun kinderen er zelfs dopen. Tientallen afvalligen werd om die reden de afgelopen jaren het lidmaatschap ontzegd of zij lieten zich zelf uitschrijven. De dolerenden maken zich in Nederland in 1892 officieel los van de Nederlandse Hervormde Kerk en sluiten zich aan bij de Christelijk Gereformeerde Kerk.[13]

Het Achterom. Gretha Hofstra heeft vast en zeker zieken verpleegd die hier woonden.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

In sloppen en stegen

De diacones is een nieuwe verschijning in het Vlaardingse straatbeeld. Menigeen zal nieuwsgierig even de pas hebben ingehouden om haar vriendelijk toe te knikken als ze in haar diaconessenuniform door de sloppen en stegen snelt om zo'n twaalf arme en minvermogende zieken per dag te bezoeken. De leden van de kerkenraad zijn onder de indruk van de voortvarende manier waarop ze het werk oppakt en vinden een maand na haar komst de tijd rijp om een inzameling te houden. 'De Diaconessenarbeid zal betrekkelijk veel geld kosten en het zal nu moeten blijken uit de geldelijke offers der gemeente of we onze Diacones zullen kunnen behouden of niet', zo stellen ze.[14] Omdat de diacones er voor iedereen is, krijgen alle inwoners van Vlaardingen, ongeacht hun kerkelijke achtergrond, een circulaire met inschrijvingsbiljet, waarop ze aan kunnen geven hoeveel ze jaarlijks voor de diaconessenarbeid over hebben. Aangetekend wordt dat, als er niet genoeg geld binnenkomt, 'de ongelukkige lijders en lijderessen weer aan hun droevige en hulpbehoevende omstandigheden worden overgelaten.' Het gaat de kerkenraadsleden daarbij niet alleen om lichamelijk zieken, maar ook om zoons die graag naar de herberg gaan en dronken thuiskomen. De beschavende en evangeliserende invloed van de diacones kan ook hen op andere gedachten brengen en genezen. De medici C.M. Hoogenboom, H. Kikkert, J. Voogd, A.W. van Meegen en A. Voogd, die de hulp van Gretha Hofstra op het terrein van de ziekenverpleging enorm waarderen, bevelen de oproep van harte aan.[15] Vlaardingers geven gul en staan garant voor f 1.200,- per jaar, inclusief f 10,- van de kerkmeesters.[16]

Aansturing van de diacones

Gretha Hofstra heeft de harten van de Vlaardingers gestolen, ze mag verder gaan met haar liefdewerk en vestigt zich in Vlaardingen. Samen met leeftijdgenote en onderwijzeres Maartje Jansen is ze kostgangster in de Landstraat 12, bij Anna Elisabeth Hoogendijk, weduwe van de op zee overleden kapitein Kornelis Manneken.[17] Natuurlijk moet ze in de Grote Kerk een goede plaats krijgen. De predikanten vragen de kerkmeesters toestemming om achter het doophek stoelen neer te zetten voor hun dochters en de diacones.[18]

Wie moet de dagelijkse leiding krijgen over de diaconessenarbeid? Tijdens een kerkenraadsvergadering merkt een van de leden op dat de predikanten dat maar moeten blijven doen. 'De kerkenraad is nu eenmaal bij zeer velen in diskrediet en het diaconessenwerk kan op veel steun rekenen als de kerkenraad in deze zaak niet wordt genoemd.' Een ander is van mening dat het werk juist moet uitgaan van de kerkenraad, 'want deze arbeid strekt onze kerk tot eer.' De scepticus wint en de drie predikanten vormen het bestuur van de Commissie tot regeling en administrering der Diaconessenarbeid. De kerkenraad besluit dat het bestuur van de Commissie de beschikking krijgt over een eigen fonds om daarmee de diaconessenarbeid te financieren. De predikanten overleggen met Gretha Hofstra welke mensen ze zal gaan bezoeken en welke middelen ze voor hen mag aanschaffen.[19] Voor een deel laten ze die taak over aan hun echtgenotes, die toetreden tot het bestuur.[20] De echtgenotes ondersteunen Gretha ook wel eens tijdens de praktische uitvoering van haar taken, zoals bij het rondbrengen van versterkend voedsel aan zwakken en herstellenden.[21] Dit is niet ongebruikelijk aan het einde van de negentiende eeuw. Vooral op het gebied van armenzorg dragen gehuwde dames hun steentje bij.[22] De vraag is hoe de predikanten en hun echtgenotes aankijken tegen de liefdezuster. Is zij hun gelijke of zien ze haar als een dienstbode, die strakke aansturing en controle nodig heeft? In het eerste jaarverslag is er in ieder geval niets dan lof voor Gretha. Ze 'verzacht het lijden van velen door te handelen met vaste, maar tevens zachte hand en door een vriendelijk, ernstig, vertroostend woord of gebed' en daarnaast assisteert ze naar volle tevredenheid de artsen bij kleine en grote operaties. De diaconessenarbeid is zo'n groot succes dat de predikanten hardop durven te dromen over de toekomst. Wat zou het mooi zijn als er in Vlaardingen een ziekenhuis kwam met daarin een operatiekamer, ruimtes om patiënten te verplegen en een woonruimte voor de zusters.

Maar helaas – laten ze de Vlaardingers weten – daar is voorlopig niet genoeg geld voor. Er moet immers ook nog geld apart gezet worden voor het pensioen van de diacones en het restkapitaaltje is lang niet genoeg voor een ziekenhuis.[23]

Diaconie en diaconessenarbeid

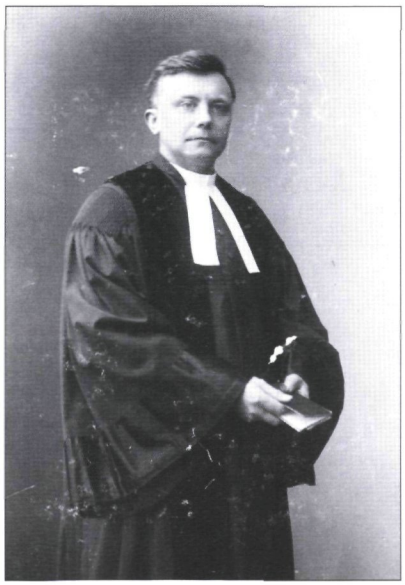
In de praktijk sluiten de werkzaamheden van de diacones en de diaconie nauw op elkaar aan. Dominee Barger heeft Gretha daarom vrijwel direct na haar komst geïntroduceerd bij de diakenen en ze maakt vrijmoedig van de gelegenheid gebruik door ondersteuning te vragen voor Saartje van Rossum. Na enige discussie krijgt Gretha haar zin. Dat gebeurt een paar maanden later eveneens als ze voor de weduwe Van Toor een hemd vraagt en voor de weduwe Van Peil twee kussenslopen. Ook probeert ze het voor elkaar te krijgen de bedeling te verhogen van G. van Berkel. De diakenen gaan daar niet op in, maar geven wel een bon om vier weken lang steenkolen te laten leveren door P. Maarleveld. Op kosten van de diaconie mag Gretha ook een keer twee matrassen maken. Maar haar verzoeken beperken zich niet tot geld en goederen alleen. Gretha vraagt de diakenen de weduwe Korpershoek eens te bezoeken. Het lukt haar maar niet om die vrouw te overtuigen van de noodzaak zich door haar te laten reinigen en misschien hebben zij meer invloed op de onwillige vrouw. Als de situatie niet verbetert, vraagt ze de diakenen om een opname in het Weeshuis te overwegen.[24]

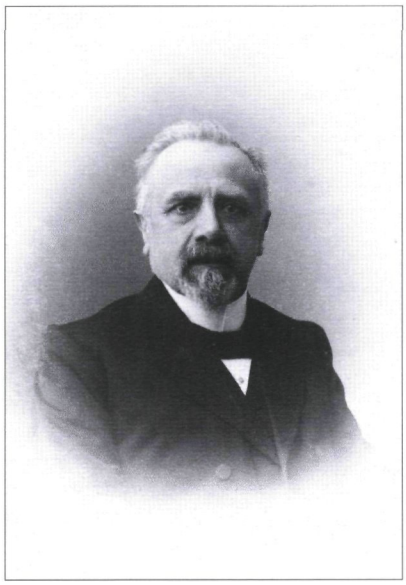
De mannelijke leden van het bestuur van de Commissie tot regeling en administrering der Diaconessenarbeid in Vlaardingen. Dit drietal kreeg een conflict met Gretha Hofstra. Van links naar rechts de predikanten D.A. van Haselen, J. van 't Hooft, H.J. James.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Natuurlijk gaan de diakenen ook weleens te rade bij Gretha, bijvoorbeeld als ze geen oplossing weten voor de beklagenswaardige toestand van Mina Teerling. Gretha moet maar eens informeren naar een geschikte inrichting waar Mina naartoe kan. Dat doet ze en ze beveelt het Huis van Barmhartigheid in Wagenborgen (Groningen) aan, waar krankzinnigen en zwakzinnigen verpleegd worden. De diakenen stemmen daarmee in en Gretha brengt Mina zelf weg.[25] Drie maanden later krijgt ze reisgeld om een meisje naar Asyl Steenbeek, een gesticht voor gevallen vrouwen, in Zetten te brengen.[26] Dan weer verzoeken ze Gretha de familie van weduwe De Bruijn te bezoeken, met de vraag of ze wat meer voor haar kunnen doen. De diakenen waarderen de diacones, maar merken wel dat door haar huisbezoeken de kosten de pan uitrijzen. Ze vraagt zo vaak om hemden, borstrokken en kousen, dat de bodem van de kas in zicht is. De president-diaken overlegt met de predikanten en bezoekt voortaan de vergaderingen van het bestuur van de Commissie tot regeling en administrering der Diaconessenarbeid. Groot voordeel is dat misbruik van bedeling zo voorkomen wordt.[27] In de loop der jaren ontstaat er een hechte samenwerking tussen Gretha en de diakenen. Vanaf 1895 woont ze bijna iedere diaconievergadering bij.[28]

Brief van zuster Gretha

De kerkenraadsleden kunnen hun oren niet geloven, als er in maart 1896 een brief van diacones Hofstra wordt voorgelezen. In die brief schrijft ze over de moeite die ze heeft met de echtgenote van dominee James en vraagt met ingang van 1 juli ontslag als er geen verbetering komt. Dominee James neemt direct het woord en zegt dat hij niet in bijzonderheden wil treden, maar dat hij de kerkenraad aanraadt het ontslag te verlenen. De twee andere predikanten denken daar net zo over.

Dominee Van 't Hooft weet te vertellen 'dat er reeds zeer vele waarschuwingen aan de zuster gegeven zijn, zij vermaand is niet zoo veel te praten en dat zij telkens ongehoorzaam is aan het bestuur.' Ook dominee D.A. van Haselen, sinds oktober 1893 de opvolger van dominee Barger, wijst de leden op de treurige verhouding tussen de zuster en het bestuur. De leden luisteren met groeiende verbazing naar de opstelling van de predikanten en blijven maar vragen naar het waarom van de problemen, maar de predikanten willen de details niet prijsgeven. Zolang niet duidelijk is wat er nu precies aan de hand is, zien de andere kerkenraadsleden geen enkele reden om het ontslag te verlenen. Iedereen is zo aan Gretha Hofstra gewend en zo op haar gesteld, dat haar vertrek onvoorstelbaar is. De predikanten werpen tegen dat 'zij menen niet alle bijzonderheden te mogen vertellen omdat het van te intieme aard is.' 'Is zij dan niet goed in haar werk', vraagt een lid van de kerkenraad. Daarop antwoordt een predikant dat ze als verpleegster uitnemend haar werk verstaat, maar een slecht diacones is. Na een lange discussie valt het besluit een onderzoekscommissie in te stellen. Als blijkt dat mevrouw James en Gretha Hofstra voor die commissie moeten verschijnen, meent dominee James dat dat echt niet kan. Toch krijgen de twee andere predikanten, twee ouderlingen en een diaken, opdracht de achtergronden van de vertrouwenscrisis te onderzoeken. De commissie komt niet tot een eindrapportage. Gretha Hofstra heeft er genoeg van en vraagt ontslag per september. Een meerderheid van de kerkenraad - de drie predikanten zijn tegen - besluit om nog een poging te wagen om Gretha Hofstra op andere gedachten te brengen. Dat lukt niet. Een week later laat Gretha weten bij haar aangevraagde ontslag te blijven.[29]

Wie is Gretha Hofstra

Gretha's ontslag is een feit. De kerkenraadsleden geven haar eervol ontslag en bespreken hoe het nu verder moet. Een van de leden vindt het een risico door te gaan met de diaconessenarbeid omdat hij verwacht dat, na het vertrek van Gretha Hofstra, de bijdragen zullen afnemen. 'Onzin', vindt dominee Van Haselen. 'Een werk uit God kan niet verbroken worden. De zaak valt of staat niet met één persoon.' Dat staat nog te bezien, vooral als 'mej. Hofstra' te kennen geeft dat ze in Vlaardingen blijft en haar werk voortzet in dienst van een in allerijl opgerichte Vereeniging voor Ziekenverpleging. Vastberaden besluiten de kerkenraadsleden om toch door te gaan en ze willen de leiding van de Diaconesseninrichting in Amsterdam vragen een diacones naar Vlaardingen te sturen. En hoewel de rijen zich lijken te sluiten, moet dominee James nog even kwijt dat rond het ontslag van de diacones 'zich veel gemis aan vertrouwelijkheid heeft geopenbaard tussen sommige leden van de kerkenraad en de predikanten.' De echtgenotes bedanken voor de eer en stappen uit het bestuur.[30]

Met geen woord reppen de kerkenraadsleden nog over de reden van Gretha's ontslag. Wat is er toch gebeurd? De notulen van de kerkenraad geven wel wat aanwijzingen. Zo staat het gedrag van Gretha Hofstra ter discussie, ze is vaak ongehoorzaam en praat teveel. En weliswaar is ze een goede verpleegster, maar als diacones deugt ze niet. Anderzijds ergert Gretha zich aan mevrouw James. Mogelijk dat de karakters van de twee vrouwen botsen. Maar waarom spelen de predikanten geen open kaart in een blijkbaar 'intieme kwestie'?

Een antwoord kan gevonden worden in haar levensgeschiedenis.

Amsterdamse jeugd

Geertruida Antonia Margaretha Hofstra komt uit een eenvoudig Amsterdams milieu. Als ze op 16 oktober 1858 wordt geboren werkt haar 37-jarige vader, Jan Alles Hofstra, als pakhuisknecht. Haar moeder, de 36-jarige Jacoba Maria de Leeuw, is vroedvrouw. Jan Alles heeft al heel wat banen achter de rug. Toen hij in 1844 trouwde was hij winkelier, daarna turfkoper en vervolgens een paar jaar aanspreker. Ook was hij korte tijd commissionair.[31] Is hij slachtoffer van de omstandigheden? Amsterdam teert in die jaren namelijk op oude roem, de economie van de hoofdstad zit in het slop.[32] Pas in de jaren na Gretha's geboorte keert de dynamiek terug in het economisch leven, wat onder meer te merken is aan de toenemende bouwwoede.[33] Ook het inwoneraantal loopt fors op van 243.000 in 1860 tot meer dan 500.000 in 1899.[34] Dat neemt niet weg dat de loopbaan van Gretha's moeder een opmerkelijk contrast vormt met die van haar echtgenoot. Als ze met Jan Alles trouwt verkoopt ze turf en hout.[35] Een jaar of vier later begint ze een opleiding tot vroedvrouw. Op 10 oktober 1850 – als ze drie maanden zwanger is van haar vijfde kind – behaalt ze in Haarlem haar diploma. Zij heeft dan twee jaar lessen gevolgd aan de Klinische School in Amsterdam en heeft geassisteerd bij 24 verlossingen in het Binnengasthuis.[36] Gretha is het achtste kind van het echtpaar. Van haar broers en zussen zijn er op dat moment nog vijf in leven. Een broertje en een zusje zijn in september van het jaar daarvoor overleden. Ook het zusje dat een kleine twee jaar na Gretha wordt geboren haalt haar eerste verjaardag niet. In 1862 krijgt Gretha nog een zusje dat wel in leven blijft.

De sterfgevallen zijn ongetwijfeld het gevolg van de vele ziektes die rondwaren in de vieze en volgepakte stad. Het huis aan de Egelantierstraat 28, waar de familie Hofstra woont, ligt midden in de Jordaan. In die tijd een verpauperd stadsdeel, met veel nauwe straatjes, hofjes en gangen. Hoewel er, vooral langs de grachten, ook welgestelde burgers wonen, is de bevolking er door de bank genomen arm. Samen met de Jodenbuurt telt de Jordaan het hoogste percentage bedeelde armen. Ze wonen vaak met meerdere gezinnen in één klein pand. Wie pech heeft, moet het doen met een benauwde zolder of een vochtige kelder.[37] Op foto's uit latere jaren maakt de Egelantierstraat een redelijke indruk. Maar halverwege de negentiende eeuw is het voor de kinderen Hofstra geen ideale omgeving om op te groeien.

Een buurt met verlokkingen

In 1863 verhuist het gezin Hofstra naar de Nieuwendijk 73, een levendige straat met veel winkels, logementen en koffiehuizen.[38] De hygiënische omstandigheden zijn er vast en zeker beter dan in de Jordaan, maar daar staan andere gevaren tegenover. Dat blijkt als Gretha in verwachting raakt, terwijl ze niet is getrouwd.[39] Naar de maatstaven van de burgerij heeft ze daarmee haar kuisheid en eerbaarheid verspeeld. Ze is een 'gevallen vrouw', een besmette categorie waartoe ook prostituees worden gerekend. Veel tijdgenoten uit de betere standen zien zelfs een rechtstreeks verband tussen ongehuwd moederschap en prostitutie. Vrouwen die een buitenechtelijk kind baren, eindigen vaak in het bordeel, zo is de opvatting.[40] De predikanten van de hervormde gemeente in Vlaardingen hebben ook geen goed woord over voor ongehuwde moeders. In 1853 dopen ze de onechte kinderen alleen 's zondagsavonds, in de hoop dat daar een afschrikwekkende werking vanuit gaat. Tevens zijn ongehuwde moeders in Vlaardingen niet welkom bij het heilig avondmaal.[41]

Of er in eenvoudiger milieus ook zo zwaar aan wordt getild, is de vraag. In het arbeidersmilieu van de Amsterdamse Jordaan is een zwangerschap bij ongehuwde vrouwen niet uitzonderlijk. Ze baren hun kind vaak in de eigen omgeving en blijven ook daarna bij de familie wonen. Ongehuwd moederschap is er een min of meer geaccepteerd verschijnsel. Maar er zijn ook verhalen bekend van vrouwen die de stad verlaten om ergens buiten Amsterdam te bevallen. In de meeste gevallen gaat het om vrouwen uit de hogere regionen van de werkende klasse, die zich mogelijk spiegelen aan de burgerstand. Voor hen is een buitenechtelijke zwangerschap ongetwijfeld een schande die verdoezeld moet worden voor de omgeving.[42] Het is goed mogelijk dat dit ook voor Gretha geldt. Haar zoon, ze noemt hem Frederik Johann Werner, komt in juni 1879 namelijk niet thuis in Amsterdam ter wereld, maar in Velsen. Het jongetje overlijdt daar ook, zeventien dagen na zijn geboorte.[43]

Nog geen twee jaar na deze dramatische gebeurtenis krijgt de familie een nieuwe klap te verwerken. Op 25 februari 1881 sterft de moeder van Gretha. Vrij kort daarna valt het gezin uit elkaar. In de zomer vertrekt Gretha naar Breda om te gaan werken als dienstbode. Vader Hofstra verhuist naar de Stoofsteeg en in 1886 gaat hij inwonen bij zijn getrouwde dochter Anna Cornelia aan de Binnen Brouwersstraat 20. Hij overlijdt in 1896.[44]

Naar Den Haag

Na ruim een jaar heeft Gretha genoeg van Breda en strijkt neer in Den Haag. In april 1882 laat ze zich in het register van de burgerlijke stand inschrijven als buffetjuffrouw. Gretha werkt in Hotel De Toelast aan de Groenmarkt 20 en woont op kamers aan De Zeekant 3/3a in Scheveningen. Het hotel waar Gretha werkt is een van de oudste van de stad en bestond al in de zeventiende eeuw. In de negentiende eeuw is het vooral in trek bij handelsreizigers, hoewel er tijdens het badseizoen ook wel families logeren. Dat neemt niet weg dat De Toelast geduchte concurrentie krijgt van hotels en restaurants in Scheveningen; de badplaats in opkomst. Vooral het aantal mensen dat in De Toelast komt dineren, loopt terug. In het begin van de twintigste eeuw sluit het de deuren en wordt verbouwd tot kledingwinkel.[45]

Gretha's loopbaan bij De Toelast is van korte duur. Ook aan de Zeekant blijft ze niet lang wonen. In de loop van 1882 verhuist ze naar de Fluwelen Burgwal 28. Dat is een dramatische stap, waarvan ze de consequenties lang met zich mee moet dragen. Op die plek is namelijk het bordeel gevestigd van Petronella Anna Henriette Leschot en haar man Eduard Joseph Dantz.[46] Gretha wordt prostituee en daarmee is haar 'val' compleet. Ze behoort nu tot een groep die door oppassende burgers met de nek wordt aangekeken, niet alleen omdat hoeren door hun gedrag de goede zeden aantasten, maar ook omdat ze een bedreiging vormen voor de volksgezondheid. Prostituees wor-

De opgeheven wijsvinger van de moeder waarschuwt de boerendochter voor de verlokkingen van de stad met gewetenloze commissionairs en harpijen van oude wijven die onder schijn haar een dienst te bezorgen, de meisjes verkopen tot de schandelijkste doeleinden.
(Afbeelding uit Magdalena Evangelisch Jaarboekje 1883).

den namelijk gezien als de belangrijkste verspreiders van de gevreesde geslachtsziekte syfilis. Vandaar dat Den Haag al in 1828 de prostitutiereglementering invoerde. Daarin staat dat prostituees en bordeelhouders hun beroep mogen uitoefenen mits zij zich registreren bij de politie en de prostituee zich regelmatig medisch laat onderzoeken. Vrouwen bij wie een arts de ziekte constateert, mogen tijdelijk niet werken en moeten zich laten behandelen in het Syfilitisch Ziekenhuis in Den Haag.[47] In 1882 is deze regeling nog altijd van kracht, hoewel het protest ertegen steeds feller wordt. Vanaf 1884 neemt de Haagse afdeling van de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn het voortouw in het verzet, onder meer door de gemeenteraad te bestoken met petities. De leden vinden dat de reglementering het beroep van prostituee legitimeert. In 1895 schaft Den Haag het medisch onderzoek af.[48] Dominee Hendrik Pierson lobbyt dan al jaren voor een wettelijk bordeelverbod.

In het bordeel

Hoe komt Gretha ertoe om de prostitutie in te gaan? Het ligt voor de hand dat geldnood een rol speelt. Waarschijnlijk is ze bij De Toelast ontslagen als na de zomer de grootste drukte voorbij is. Maar gaat ze uit vrije wil in een bordeel werken of is ze het slachtoffer van een malafide besteedster? Deze vrouwen ronselen meisjes voor bordelen door hen kost en inwoning op krediet te geven en geld voor kleding voor te schieten. Als hun schuld zo hoog is dat ze het niet meer kunnen terugbetalen, neemt een bordeelhoud(st)er de schuld over en laat hen in zijn of haar bedrijf werken om het geld terug te betalen. Als ze eenmaal in het bordeel werken, moeten de meisjes en vrouwen het geld dat ze ontvangen afdragen. Bovendien leveren de bordeelhoudsters ook kleding en andere benodigdheden waarvan de rekeningen zo hoog zijn, dat de schulden alleen maar oplopen.[49] Madame Leschot lijkt zich niet van dit soort praktijken te bedienen. Daarvoor is het verloop onder haar werkneemsters te groot. Van de ongeveer vijftig vrouwen die tussen 1880 en 1885 in het bordeel werken, komt het overgrote deel uit België en Frankrijk. De meesten blijven enkele maanden tot een jaar, waarna ze weer vertrekken. Ook Gretha blijft maar kort. In december 1882 vertrekt ze naar Asyl Steenbeek in het Gelderse Zetten. Het hoe en waarom van deze stap is eveneens in nevelen gehuld, maar dat ze daarbij hulp heeft gehad, is wel zeker. Een verblijf in het Zettense gesticht voor 'gevallen vrouwen' is namelijk niet gratis.

In de tijd dat Gretha in Den Haag verblijft, is er al een netwerk ontstaan van personen en organisaties die zich bezig houden met de hulpverlening aan vrouwen die de prostitutie willen verlaten. In de jaren daarna ontstaan organisaties die zich op preventie richten, zoals de eerdergenoemde Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn. De leden houden onder ander toezicht op de stations om te voorkomen dat meisjes die met de trein aankomen, in handen vallen van souteneurs. Ook bemiddelen ze tussen werkgevers en meisjes die een baan als dienstbode zoeken.[50] Voor Gretha komen de initiatieven van de Vrouwenbond te laat om haar te behoeden voor het bordeel. Maar toch kan ze rekenen op hulp als ze de prostitutie vaarwel wil zeggen.

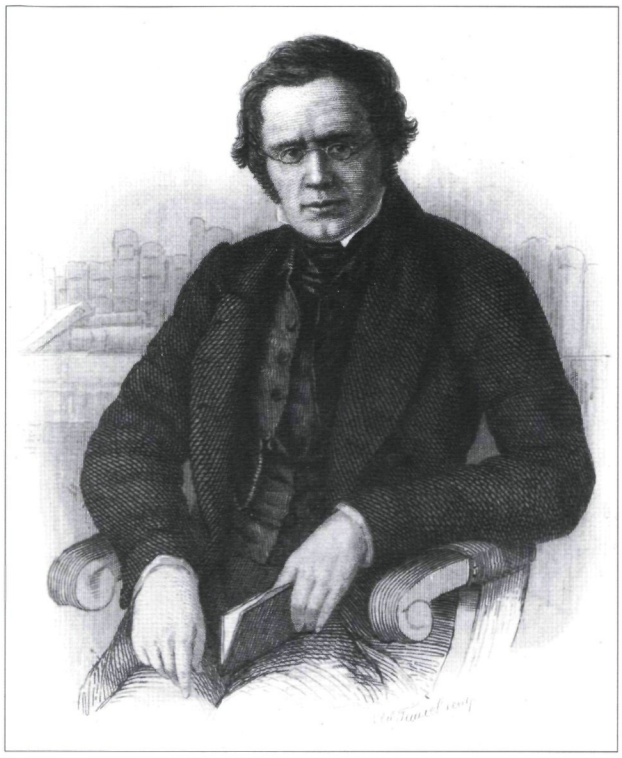
Opvanghuizen voor prostituees

In 1851 stichtte de hervormde predikant dr. C.E. van Koetsveld (1807-1893) met zijn collega dr. T.H.R. Huydecoper (1805-1866) in Den Haag de Commissie voor boetvaardige vrouwen en jeugdige slachtoffers der ontucht. Deze commissie had de beschikking over een klein opvanghuis voor twee of drie meisjes. In 1882 bevindt dit opvang- of doorgangshuis zich aan de Schoolstraat. Behalve opvang voor prostituees, organiseren de commissieleden bijbellezingen in het Syfilitisch Ziekenhuis en maken jaarlijks een bedrag over aan het hoofdbestuur van Asyl Steenbeek. In ruil daarvoor is er in Steenbeek een aantal plaatsen gereserveerd voor vrouwen die de commissieleden opvangen. Tussen 1851 en 1878 vertrekken er zo'n driehonderd vrouwen naar Zetten.[51] Ten tijde van Gretha's verblijf in de stad is er waarschijnlijk ook al een opvang voor dakloze vrouwen in het gebouw van de Vereniging Opstanding en Leven. Dat gebouw staat in de Bagijnestraat, midden in de rosse buurt van Den Haag. De Fluwelen Burgwal is er vlakbij. De Vereniging Opstanding en Leven ontstond in 1875. Betsy Groen van Prinsterer-Hoop (1807–1879), echtgenote van de politicus Guillaume Groen van Prinsterer, nam daartoe het initiatief. Doel van de vereniging is het evangelie verkondigen in de omliggende buurt. In het gebouw aan de Bagijnestraat is een zondagsschool, een naaischool en een keer per week zijn er bijbellezingen en evangelisatiebijeenkomsten. Kort na de dood van mevrouw Groen in 1879 opent de vereniging een Toevlucht voor daklooze Vrouwen en Meisjes, een initiatief van jonkvrouw Marianne Klerck-van Hogendorp (1834-1909), die samen met haar zus Anna van Hogendorp (1841-1915) de leiding van de vereniging heeft.[52]

Daniël Wilkens

Behalve organisaties als de Comissie voor boetvaardige vrouwen en Opstanding en Leven, werken in Den Haag ook enkele individuele hulpverleners. Zo bezoekt de evangelist Daniël Wilkens (1834-1931) op eigen initiatief prostituees in het Syfilitisch Ziekenhuis en geeft soms vrouwen een tijdje onderdak in zijn eigen huis.[53] Wilkens werkt sinds 1 juli 1861 voor de Nederlandsche Evangelisch-Protestantsche Vereeniging, eerst in de Bommelerwaard, later in Den Helder en sinds 1867 in Den Haag. De NEPV ontstaat in 1853 als reactie op het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland. De NEPV wilde aanvankelijk vooral het rooms-katholicisme bestrijden, maar is zich in de loop der jaren steeds meer gaan richten op het verkondigen van het evangelie aan ongelovigen.[54]

In de Hofstad houdt Wilkens zich in het begin vooral bezig met het afleggen van huisbezoeken. Dat doet hij in opdracht van ds. J.H. Gunning Jr. (1829-1905), tevens betrokken bij de

O.G. Heldring. Hij stichtte o.a. Asyl Steenbeek in Zetten.
(Afbeelding uit Magdalena Evangelisch Jaarboekje 1858).

Commissie voor boetvaardige vrouwen.[55] Ook leidt Wilkens een Zondagsschooltje op een zolderkamer in het huis van een arme weduwe.[56] In het voorjaar van 1868 gaat Wilkens met Isaac Esser (1818–1885) op straat preken. De eerste twee jaren doen ze dat samen en daarna kiezen ze ieder een markt als standplaats.[57] Esser, die Wilkens beschrijft als een kleine man met een luide stem, vertelt in *Straatprediking* dat Wilkens en hij eveneens geregeld voor de deur van bordelen preken. Mede daardoor krijgen ze al gauw het predikaat 'vrienden van hoeren en tollenaren'.[58] Het is denkbaar dat Wilkens of een andere evangelist Gretha op die manier heeft overgehaald het bordeel te verlaten. 'Onder de zegen des Heeren ontving menig diepgevallene door de straatprediking den eerste stoot tot geestelijk ontwaken', aldus Wilkens in een terublik aan het begin van de twintigste eeuw. 'Ik herhaal "eersten stoot", want verdere bearbeiding achtte ik een vereischte. Vandaar dat ik soms maanden, ja, jaren achtereen met dezelfde personen bemoeienis had.'[59]

Asyl Steenbeek

De Hemmense predikant Ottho Gerhard Heldring (1804-1876) vond het ook zijn christelijke plicht prostituees te helpen die uit 'het leven' wilden stappen, maar dan wel volgens zijn opvattingen over armenzorg en liefdadigheid. Voor de ex-prostituee hield dat in dat ze op eigen kracht een eerlijke boterham moest leren verdienen. Armoede en prostitutie waren in Heldrings ogen namelijk geen economische, maar zedelijke problemen.[60] Prostitutie was het resultaat van onwetendheid en gebrek aan moraal; een kwestie van karakter dus.[61] Daarom moest, volgens hem, de kerk en niet de staat de leiding krijgen over armenzorg en heropvoeding.[62] Hoewel Heldring sympathie had voor de Rijksbedelaarsgestichten Ommerschans en Veenhuizen, waar bedelaars en bedelaressen (10% van de bevolking leefde in die tijd in armoede) naar toe werden gezonden en aan het werk werden gezet,[63] miste hij er de pogingen om de mannen en vrouwen te bekeren tot God. Naar zijn stellige overtuiging hielden ze zonder bekering de enige juiste levenswandel niet vol.[64] Aanvankelijk bracht Heldring een aantal voormalige prostituees onder in christelijke gezinnen in de hoop dat de huiselijke sfeer beschavend zou werken. Helaas ging dat niet goed. Zoals hij het zelf verwoordde, dreigden 'de verleidelijke en listige karakters van de meisjes' de gezinnen te ontwrichten. Daarop kocht hij in Zetten, nabij Hemmen, de failliete bierbrouwerij Steenbeek op om er een toevluchtsoord, een Asyl voor gevallen vrouwen te stichten.[65] De gevallenen volgden er in twee jaar een opleiding tot dienstbode zodat ze daarna in hun eigen levensonderhoud konden voorzien. Heldring wilde haar in die twee heropvoedingsjaren ook nog 'voeren tot Hem, die Maria van Magdalena veel vergaf en die zij daarom liefhad met onuit-

Het tweede Asyl Steenbeek. Gretha Hofstra werd er heropgevoed.
(Collectie Ellen Boonstra-de Jong).

sprekelijke liefde'.[66] Asyl Steenbeek opende in 1848 de deuren en werd gerund door dames van goede komaf. Net zoals in andere gestichten was de opname in het Asyl niet gratis. In de beginjaren bedroeg het intreegeld f 50,-, aangevuld met kostgeld van f 2,25 per week voor voeding, kleding, medicijnen etc.[67] In de tijd dat Gretha in Steenbeek verbleef (1882-1884) bedroeg het intreegeld f 25,- en het kostgeld f 2,- per week. Van dat geld kregen de meisjes en vrouwen na hun heropvoeding ook nog een bescheiden uitzet mee.[68] Voor de diaconieën en burgerlijk armbesturen fikse bedragen, in ogenschouw nemend dat deze instanties personen voor gemiddeld f 1,- per week bedeelden.[69] Toen bijvoorbeeld Vlaardingse diakenen in 1861 een vrouw wegens slecht gedrag naar een verbeterings- en opvoedingsgesticht in Montfoort wilden sturen, kregen ze het geld daarvoor niet bij elkaar, ook niet met behulp van het gemeentebestuur.[70]

Vlaardingers in gestichten en inrichtingen

Het gebeurde regelmatig dat Vlaardingse instanties elkaar wel vonden in het bijeen brengen van gelden om een inwoner van de stad in een inrichting of gesticht te plaatsen. Op 22 november 1895 bespraken Vlaardingse diakenen bijvoorbeeld een verzoek van onder andere zuster Gretha om wat geld te geven voor de opname van een meisje in een van de Heldring Gestichten in Zetten. De diakenen droegen graag f 10,- bij omdat het vertrek van het beruchte meisje uit Vlaardingen een uitkomst voor de stad was.[71] Voor een 'idioot kind' vroeg Gretha Hofstra een bijdrage van de diaconie om het kind onder te brengen in een gesticht. Het Burgerlijk Armbestuur betaalde ook mee en financierde daarnaast jarenlang het verblijf van een jongetje in het Kindertehuis van het Magdalenahuis en het verblijf van meisjes in Talitha Kûmi en Asyl Steenbeek, allemaal gestichten in Zetten. Maar er ging eveneens geld naar andere gestichten waar Vlaardingers (tijdelijk) verbleven, zoals het Doorgangshuis Hoenderloo in Apeldoorn (opvanghuis voor verwaarloosde jongens), de Weesinrichting in Neerbosch en de Johannes Stichting in Nieuwveen (opvanghuis voor ouderen die niet voor zichzelf konden zorgen).[72]

Gretha naar Zetten

Wie de heropvoeding van Gretha Hofstra betaalt, is niet bekend. In ieder geval komt ze in december 1882 in Asyl Steenbeek aan. Heldring en de eerste directrice van Steenbeek, Petronella Voûte, zijn dan al een aantal jaren geleden overleden. Het eerste Asyl Steenbeek is door brand verwoest en in korte tijd herbouwd. In de loop der jaren komen er nieuwe gestichten bij, zoals het in 1856 geopende Talitha Kûmi (dochtertje sta op), bedoeld voor verwaarloosde meisjes van zes tot zestien jaar en een paar jaar later Bethel, een huis voor meisjes van zestien tot drieëntwintig jaar die in de prostitutie terecht dreigen te komen. Ook opent de Normaalschool haar deuren[73], bedoeld voor meisjes vanaf een jaar of vijftien die zich aan het onderwijs willen wijden, meestal dochters van predikanten, onderwijzers en zendelingen.[74] Heldrings opvolger, dominee Hendrik Pierson (1834-1923), voegt aan de rij gestichten het Magdalenahuis toe waar ongehuwde vrouwen, die voor de eerste keer zwanger zijn, kunnen bevallen en leren voor hun kind te zorgen. Voor baby's die niet met hun moeder meekunnen komt er in 1887 een kindertehuis bij waar ze kunnen blijven en een degelijke opvoeding krijgen. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog telt Zetten rond de twintig gestichten en onderwijsinstellingen.[75]

Het is niet bekend hoe het Gretha Hofstra in Steenbeek ver-

Het Réveil

Gretha Hofstra verkeert veelvuldig in het gezelschap van de kinderen en kleinkinderen van mensen die geïnspireerd zijn door het Réveil, een godsdienstige opwekkingsbeweging die ontstaat aan het begin van de negentiende eeuw in het calvinistische Zwitserland. Aanhangers houden huiselijke godsdienstoefeningen, waarin het gevoel belangrijk is. Het hoogtepunt is de bekering waarin de eigen 'ik', de zondige eigen wil, vernietigd wordt en het lot in handen van God gelegd. Niet de ratio moet de wereld verbeteren, maar de innerlijke verandering van de mens door de bekering. In Nederland slaat de beweging aan bij de hogere bourgeoisie in Den Haag, Amsterdam, Utrecht, Leiden en Nijmegen. Initiatiefnemer is Willem Bilderdijk, de anti-revolutionaire en Oranjegezinde dichter. Hij vormt een kring van mensen om zich heen onder wie Isaäc da Costa, Dirk van Hogendorp, J.L. Gregory Pierson en Guillaume Groen van Prinsterer. Ottho Gerhard Heldring hoort in strikte zin niet bij het Réveil, maar heeft wel veel contacten in de Haagse en Amsterdamse Réveilkringen en vormt met hen de 'Christelijke Vrienden'. Vanaf 1830 richten deze kapitaalkrachtigen allerlei sociale instellingen op. Réveilvrouwen leggen huisbezoeken af bij armen en zieken, bezoeken vrouwen in de gevangenis, geven les in de naai- en breischolen en staan aan het hoofd van de opgerichte instellingen. Tegenwoordig worden deze dames beschouwd als voorloopsters van de eerste feministische golf die aan het einde van de negentiende eeuw in Nederland ontstaat.

Bronnen: Een moederlijk hart (S.H.W.M. Holtzer, 1989), De Vrouw beslist. De tweede feministische Golf in Nederland (Vilan van de Loo, 2005). Christelijke vaderlanders (Annemarie Houkes, 2009) Bidden en handwerken voor de goede zaak (Ivo van Wijdeven in: Historische Nieuwsblad, september 2009)

Hendrik Pierson, president-directeur van de Heldring Gestichten. (Fotoarchief Spaarnestad).

gaat. De persoonlijke verslagen van de Asylisten gingen verloren bij de brand die ook het tweede Asyl Steenbeek in de as legde. Tevens zijn er veel documenten vernietigd toen Zetten aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in de vuurlinie lag.[76] Gelukkig geven onder andere de jaarverslagen van de staat en verrichtingen van het Asyl Steenbeek in de *Magdalena Evangelische Jaarboekjes* en de berichten in het maandblad *De Bode der Heldring-Gestichten* een sfeertekening van de heropvoedings- en bekeringspraktijken in die tijd.

De heropvoeding

In Asyl Steenbeek treft Gretha een sfeer aan van orde en discipline. Niets wordt daar aan het toeval overgelaten. Alle nieuwkomers beginnen hun verblijf met een observatieperiode. Een aan de gestichten verbonden arts onderzoekt de meisjes en vrouwen. Als hij dat nodig vindt, verblijven ze een poosje op de ziekenkamer van het Asyl. Directrice Johanna Hendrika Kruyf en de acht helpsters observeren daarna de werklust, stemming en geaardheid van de gezond verklaarde meisjes en vrouwen. De observaties vinden plaats als de meisjes en vrouwen aan het werk zijn binnen de muren van het Asyl, want werk is daar in overvloed voorhanden. Nadat het oude Steenbeek door brand werd verwoest, kreeg Hendrik Pierson de kans om het Asyl volgens zijn strenge eisen te laten herbouwen. Hij heeft een bewerkelijk huis neer laten zetten met veel vertrekken waar de opgenomen meisjes en vrouwen iedere dag in kleine groepjes werken. Deze manier van werken voorkomt volgens Pierson dat de meisjes en vrouwen hun kostbare tijd verspillen met 'nutteloze beuzelpraat'. Vandaar dat ook de privaten op verschillende plaatsen in huis zijn aangebracht, evenals de waterpompen. In het oude Steenbeek was er maar één pomp, en dat werd, zeer tegen de zin van Pierson, een geliefd verzamelpunt voor 'trage en praatzieke naturen'.[77] En aan dat gepraat hebben ook de directrice en helpsters een hekel. Het kan veel ellende veroorzaken, zoals oproer en 'de tong is eene wereld van ongeregtigheid', weten de dames uit ervaring.[78] Om het gebabbel tegen te gaan zijn er ook geen slaapzalen, maar heeft iedere Asyliste op zolder een eigen slaapkamertje, met een krib, een kast en een stoel. Er is net genoeg ruimte voor het aan- en uitkleden. De kamertjes die tegen de buitenmuren liggen, hebben een raam. Wie hoopt om 's avonds nog even het hoofd naar buiten te steken om de laatste nieuwtjes uit te wisselen met de buurvrouw, komt bedrogen uit. Het venster heeft tralies om dat te voorkomen en praten via het beschot horen de helpsters, die ervoor zorgen dat de vijftig vrouwen in het Asyl om 21.00 uur ordelijk naar bed gaan. De deuren van de kamertjes worden met een grendel, een zogenoemde wrevel, afgesloten, zodat de meisjes elkaar ook 's nachts niet op kunnen zoeken.[79] Hoewel de indruk kan ontstaan dat Steenbeek wel erg veel weg heeft van een gevangenis, denkt de leiding daar anders over. Asyl Steenbeek is geen strafplaats maar een toevluchtsoord, waar gezorgd wordt en niet gestraft. De opgenomen meisjes en vrouwen heten dan ook verpleegden of Asylisten.[80]

Directrice Kruyf

Directrice Kruyf (1833-1918) is de centrale figuur in het Asyl. Voordat ze, na het overlijden van de eerste directrice, door Hendrik Pierson wordt gevraagd om de leiding in Steenbeek op zich te nemen, heeft ze jaren in het onderwijs gewerkt. In haar optreden is ze beheerst en autoritair, maar ook kan ze gevoelig en emotioneel zijn.[81] Tot tranen toe geroerd ontvangt ze eens twee oud-Asylisten die de reis naar Zetten hebben ondernomen om hun dankbaarheid te tonen en haar verrassen met een mooie witte geranium en vier kopjes voor de helpsters.[82] Oprecht verdrietig is ze als Asylisten haar goede raad in de wind slaan[83] en teleurgesteld als 'haar meisjes' na de heropvoeding geen betrekking kunnen krijgen omdat ze in Steenbeek hebben gezeten of, wanneer ze wel ergens aan de slag komen, ze door de vrouw des huizes bij elke kleinigheid aan hun verleden worden herinnerd. Ze vindt het jammer dat deze christinnen zich zo opstellen omdat het toch al zo'n opgave is om na twee jaar heropvoeding voor de meisjes en vrouwen een betrekking te vinden en een veilig onderkomen.[84] 'Zal iemand het ooit een zieke kwalijk nemen, dat hij in een daartoe bestemd huis genezing zocht? Zou men het beter achten, de ziekte te verloochenen en te laten verergeren, tot zij onherstelbaar was?', houdt ze de dames voor die een dienstbode zoeken en twijfelen of ze daar een oud Asyliste voor willen hebben. Om dergelijke teleurstellingen te voorkomen, is Kruyf van mening dat de oud-Asylisten zelf niet

Mejuffrouw Johanna Hendrika Kruyf, directrice van Asyl Steenbeek

over hun heropvoeding moeten praten. Mondje dicht, is haar devies.[85] Wel ziet ze het als haar plicht om de nieuwe werkgever volledig, maar uiterst vertrouwelijk, in te lichten over de achtergronden van de ontslagen Asyliste.[86]

Werken, werken, werken

Juffrouw Kruyf heeft een kamer op de begane grond en niemand passeert die kamer zonder dat ze het ziet. Via de verschillende ramen observeert ze wat er in het waslokaal en de mangel- en strijkkamer gebeurt. Haar huiskamer op de eerste verdieping heeft deuren die uitkomen op de naai- en mattenkamer, zodat ze daar plotseling kan verschijnen.[87] De eerste maanden van hun verblijf zijn de meeste verpleegden labiel en onrustig door 'de heftige worsteling tussen goed en kwaad'. Omdat handwerken rustgevend is, beginnen de nieuwkomers bij voorkeur in de naaikamer.[88] Naast de onrust hebben veel verpleegden last van lichamelijke klachten, van ontstekingachtige verschijnselen. Ter bestrijding daarvan krijgen de Asylisten koffie van gebrande rogge te drinken. Daarbij eten ze 's ochtends grofgebuild roggebrood en als tweede ontbijt brood met reuzel. De warme maaltijd bestaat uit soep, aardappelen met groente en vlees, aan het einde van de middag is er koffie met brood en 's avonds brij of melkspijs.[89] Als een Asyliste erg opstandig is en een slechte invloed heeft op de anderen verblijft ze soms dagenlang in een strafkamer en leeft daar op water en brood.[90] Werk is er altijd en dus ook 's avonds. Na het eten gaan de verpleegden naar de naaikamer om, tot het bedtijd is, nog wat te naaien en te breien. Ondertussen luisteren ze vol aandacht naar een helpster die voorleest. *De Negerhut van oom Tom* van Harriet Beecher Stowe[91] is populair en wordt minimaal om het jaar voorgelezen.[92] En daar is natuurlijk ook over nagedacht. Pierson vergelijkt de afschaffing van de slavernij graag met de bevrijding van vrouwen uit het bordeel en zijn strijd voor een bordeelverbod. In 1911 krijgt hij zijn zin.

In het tweede jaar zijn de resultaten van de individuele heropvoeding bij veel Asylisten merkbaar en staan ze niet meer voortdurend onder toezicht. Ze maken de slaapvertrekken schoon, werken op de ziekenkamers, doen het ruwe huiswerk, zoals het witten van plafonds en muren en nemen de keukendienst waar. Tegen het einde van de heropvoeding mogen de verpleegden de kamers van de directrice en haar hulpen schoonmaken en hen bedienen tijdens het eten.[93] Juffrouw Kruyf staat erop dat alles er in het Asyl verzorgd en glimmend uitziet. Een bezoeker herinnert zich dat de traptreden er zo glad uitzagen dat hij, bij het bestijgen ervan, zich angstvallig vasthield aan de leuning. En de houten vloeren waren zo vaak en stevig geschrobd dat de kwasten eruit staken.[94] Maar alleen maar uitgroeien tot een goede dienstbode die boent en poetst of haar leven ervan afhangt, is niet genoeg; de Asylisten moeten hun hoofd leren buigen voor God.

Het hoofd ootmoedig buigen voor God

'Ik bad God dat Hij toch mijne zonde wilde vergeven en ik gevoelde mij van dat ogenblik af geheel veranderd, geheel verlicht', zo omschrijft een Asyliste haar bekering in een brief aan haar ouders. Voordat de brief met de post meegaat, controleert de leiding de inhoud. Aan deze ontboezeming wordt een briefje toegevoegd om de vreugde van de ouders enigszins te temperen. 'Neem het vooral kalm op', raadt men de ouders aan, 'want mooi denken en praten stelt ons allerminst tevreden. God steekt ons een hand toe, maar grijpt ons niet, we moeten zelf een sprong maken om die hand te pakken en dat kan in Steenbeek alleen als de ongebroken wil breekt door boete te doen en berouw te tonen.'[95] Of zoals Heldring het in 1870 verwoordde: 'Het steenen hart wordt niet verbrijzeld door een enkelen slag, maar door vele slagen.'[96] Daarom blijft de leiding alert op 'valse bekeringen', want, zo leert de ervaring, een opname in Steenbeek kent vaker uitwendige aanleidingen als armoede, gebrek en verveling dan de inwendige behoefte om het hoofd 'ootmoedig te buigen voor God'.[97]

Het gevecht tegen slechte eigenschappen

Tijdens de heropvoeding worden Gretha en haar collega Asylisten constant aangespoord om te vechten tegen hun 'slechte eigenschappen', zoals eigenzinnigheid, stijfhoofdigheid, blinde hoogmoed, onwil, ongebrokenheid, onnadenkendheid, oppervlakkigheid en koppigheid. Eén eigenschap komt bij veel diepgezonken Asylisten voor, namelijk kittelorigheid of lichtgeraaktheid. Bij het minste of geringste ontsteken ze in woede. Die eigenschap is voor de directrice en helpsters een goede maatstaf om de mate van bekering te meten. In hun ogen heeft de kittelorige verpleegde geen berouw en

zolang zij zich, ook als het eens tegenzit, niet kan beheersen is er geen sprake van bekering.[98] De Asylisten moeten leren minder vaak gehoor te geven aan de innerlijke drang om direct te reageren. Orde en regelmaat tijdens het werk helpen om aan die aandrang het hoofd te bieden. Tevreden zijn met de plaats in het leven die God bepaalt, is een andere opdracht en dat valt velen zwaar. Juffrouw Kruyf denkt dat de verlokkingen van weelde en pronkzucht daaraan ten grondslag liggen. Ze verzucht: 'Dat geslenter op de straat en dat kijken voor winkels. Zo worden de meisjes verlokt tot begeerlijkheid door de uitstalling van lekkernijen, opschik en boeken.'[99] Het verlangen om dat alles te bezitten, wordt gezien als een symptoom van een dieper gelegen onrust en willoosheid.[100] En wat te denken van de kermis. Juffrouw Kruyf hoort van de bestuurders van de doorgangshuizen in de grote steden over de slechte invloed van dat vermaak op meisjes en vrouwen. In Groningen, bijvoorbeeld, is de aandrang bij vijf meisjes zo groot om naar de kermis te gaan dat zij 's avonds het doorgangshuis ontvluchten door over de schutting te klimmen.[101] Het lijkt wel of de meisjes 'geëlectriseerd' worden als de kermis in de stad is. Ze hebben er alles voor over om het vermaak te zien en de poffertjes te ruiken.[102]

Godsdienstoefeningen

Gretha leert in Steenbeek te leven volgens Gods verboden en geboden. Dat moet haar sterken in de strijd tegen zichzelf. In het Asyl is er daarom veel tijd ingeruimd voor godsdienstoefeningen. Het begint 's morgens al na het ontwaken. De Asyliste trekt het blaadje van de scheurkalender, een cadeau van een weldoenster, en leest de bijbelse dagtekst, als ze tenminste lezen kan. Maar geen nood als ze analfabeet is. Dan krijgt ze les in lezen en schrijven, zodat ze na verloop van tijd zelf het kalenderblaadje en de bijbel kan lezen en misschien zelfs een briefje aan haar ouders kan schrijven. Twee keer per dag gaan de Asylisten naar de huiskerk op de begane grond, tegenover de kamer van juffrouw Kruyf. Daar zingen ze samen en luisteren naar bijbelverhalen, 'in de hoop dat eerbied voor het heilige de harten van de verpleegden in beroering brengt'.[103] Hendrik Pierson zelf verzorgt een keer per week in Steenbeek de catechisatie. Zeer tegen de zin van juffrouw Kruyf, die vindt dat de Asylisten niet te wijs moeten worden, houdt Pierson daarnaast voordrachten over onder andere het sociale vraagstuk en staatshuishoudkunde. De Asylisten hangen aan zijn lippen.[104] Dat gebeurt ook als ze hem in de Vluchtheuvelkerk horen preken. Zondagochtend vroeg gaan de deuren van de gestichten open en lopen de meisjes en vrouwen twee aan twee naar de kerk op de terp. Ze dragen witte mutsen en donkere doeken.[105] Tijdens de dienst wordt er veel gezongen. Na een week oefenen in het eigen gesticht zingt iedereen de gezangen uit het hoofd mee. Beducht voor de slechte invloed die van de diepgevallenen uit kan gaan, is er in de kerk om pedagogische redenen geen contact tussen Asylisten en de meisjes uit andere gestichten. Een houten schot zorgt daarvoor.[106]

De Vluchtheuvelkerk in Zetten.
(Collectie Ellen Boonstra-de Jong).

De Vluchtheuvelkerk in het Overbetuwse Zetten is de kroon op het werk van Heldring en centrum van de Heldring-gestichten. Het witte gebouw is op een kunstmatig aangelegde terp gebouwd zodat bij een overstroming de vrouwen en meisjes uit de gestichten en de bevolking van Zetten een veilig heenkomen kunnen vinden. Zelfs het vee is dan welkom op de terp. Als het wassende water de mensen dwingt lang in en rond de kerk te verblijven, kan er brood worden gebakken in de oven die tegen de kerk is aangebouwd.[107] Lange tijd is de Vluchtheuvelkerk een vrije gemeente (pas in 2004 sluit zij zich aan bij de Protestantse Kerk in Nederland). Pierson houdt niet van kerkisme en bevestigt meisjes en vrouwen uit allerlei kerken tot lidmaten van de Vluchtheuvelkerk. Ook in de politieke strijd tegen de prostitutie en de bordelen huldigt hij een dergelijke opvatting en vindt medestrijders uit vrijzinnige en zelfs atheïstische hoek.[108]

Vlaardingse correspondenten

Als koningin Emma in augustus 1883 een bezoek brengt aan Steenbeek zingen de Asylisten haar toe. Daarna wordt ze

rondgeleid door het gebouw.[109] Niet alleen de koningin heeft belangstelling voor de Zettense gestichten. Heldring en later Pierson overtuigen velen van de zegeningen van de gestichten en zo komt er veel geld binnen om nieuwe gestichten te bouwen en te exploiteren. Ze betrekken de sympathisanten op vele manieren bij het werk. Mannen met indrukwekkende titels voor hun klinkende namen treden toe tot de besturen van de gestichten. De dichter, auteur, predikant en hoogleraar Nicolaas Beets bijvoorbeeld is vanaf de stichting van Steenbeek tot 1890 president van het bestuur. Correspondenten, vertegenwoordigers van de gemeentelijke kerkenraden in Nederland, innen jaarlijks de contributie, zorgen voor extra giften, krijgen informatie over de gezinnen waar de Asylisten geplaatst worden en bemiddelen in de plaatsing van een vrouw of meisje in Steenbeek.[110] Bestuursleden van de doorgangshuizen in de grotere steden, sturen meisjes en vrouwen door die een lang verblijf in Steenbeek nodig hebben en vanuit heel Nederland gaan er goederen, zoals linnengoed, zelfgenaaide en gebreide kleding, speelgoed en huisraad naar de gestichten in Zetten. De hervormde gemeente in Vlaardingen heeft ook correspondenten. Achtereenvolgens vervullen J.A. Kanngieser, J.R. Wernink, J.W. Knottenbelt en H.H. Barger die functie. In de tijd dat Gretha in Steenbeek verblijft is J.W. Knottenbelt de Vlaardingse correspondent. Tijdens Gretha's heropvoeding staat er nog een bekende naam van een correspondent op het lijstje. Dominee James vertegenwoordigt Enschede van 1883 tot 1887, een aantal jaren voordat hij vanuit Warnsveld in 1891 naar Vlaardingen wordt beroepen.[111] In 1892, het jaar waarin Gretha in Vlaardingen aankomt, is Barger correspondent. De Vlaardingse predikanten Barger en James doneren jaarlijks op persoonlijke titel een bedrag aan Steenbeek. Hun namen staan, samen met die van zestien andere Vlaardingers, op de lijst van contribuanten.[112]

Iedere zomer, in juni, komen mannen en steeds vaker vrouwen uit het zorgvuldig opgebouwde netwerk bij elkaar op de Vluchtheuvel om te vergaderen over onder andere de gang van zaken in het Asyl en de doorgangshuizen.[113] In Heldrings tijd lagen de boeken met levensgeschiedenissen van alle gevallenen tijdens de vergadering op tafel, met daarin beschreven hoe zij vielen, hoe zij gered werden, wie voor hen zorgden en hoe zij zich gedroegen.[114] Als Hendrik Pierson directeur is, maken de Asylisten persoonlijk kennis met de gasten. Aan het einde van de middag ontmoeten ze elkaar in de Vluchtheuvelkerk waar de meisjes en vrouwen nog eens ernstig worden toegesproken door een aantal predikanten. Daarna keert iedereen naar Steenbeek terug om de maaltijd te gebruiken. Knottenbelt en James hadden Asyliste Hofstra in 1883 en 1884 kunnen ontmoeten, als ze de zomervergaderingen hadden bezocht. Maar dat is niet zo. Hun namen staan niet bij de deelnemers in de jaren dat Gretha in Steenbeek verblijft.[115]

Het zit erop

Eind 1884 zit de tijd in Steenbeek er voor Gretha Hofstra op en wil ze vast en zeker aan juffrouw Kruyf en dominee Pierson laten zien dat ze echt veranderd is. Wordt Gretha een van de successen van Steenbeek en doet ze het inderdaad beter dan de mensen die in de Rijksbedelaarsgestichten verblijven en daar vaak meerdere keren terugkeren? Ze kan zich in ieder geval gaan meten met haar oudste broer Jan Ale. Hij wordt in de periode 1887-1896 vijf maal veroordeeld tot een verblijf in het Rijksbedelaarsgesticht Veenhuizen, variërend van 3 maanden tot ruim 2 jaar. Steeds opnieuw vinden er opzendingen plaats vanuit verschillende plaatsen in Nederland zoals Alkmaar, Utrecht, Rotterdam en 's-Hertogenbosch. De reden van opzending is altijd bedelarij.[116] Een verblijf in Veenhuizen is voor veel bedelaars een uitkomst, omdat ze daar een dak boven het hoofd hebben en voldoende te eten krijgen. Jan Ale lijkt deze mening ook toegedaan, want hij keert vaak terug vanwege een klein en uitgelokt vergrijp. Op 13 juli 1889 bijvoorbeeld stuurt de rechter hem voor een jaar en vier maanden naar Veenhuizen omdat hij een paar centen heeft gevraagd aan een politiebeambte op de openbare weg in Alkmaar.[117] Jan Ale overlijdt in 1896 op tweeënvijftigjarige leeftijd in Den Haag, vijf maanden na zijn laatste vrijlating uit Veenhuizen en in hetzelfde jaar als zijn vader.

Een open gesticht

De heropvoeding in Steenbeek garandeert geen verdere godvrezende levenswandel. De schatting is dat 33% van de meisjes en vrouwen 'gered' wordt. Het meeste effect heeft de heropvoeding op meisjes tot 20 jaar. De resterende 67% keert terug in zonde of valt weliswaar niet opnieuw, maar van bekering is geen sprake. Daaronder vallen ook de zogenoemde gestichtloopsters, vrouwen die van gesticht naar gesticht trekken zonder echt te willen veranderen. De cijfers zijn onbetrouwbaar omdat velen na hun vertrek niets meer van zich laten horen.[118] Een verblijf in Steenbeek is overigens vrijblijvender dan in de Rijksbedelaarsgestichten. Het is een 'open gesticht', waar meerderjarige verpleegden (23 jaar en ouder) zelf mogen besluiten om voortijdig te vertrekken. Minderjarigen hebben daarvoor toestemming van de ouders of hun voogd nodig. Het gebeurt regelmatig dat er vrouwen weggaan in een opwelling van drift, om vermeend onrecht, omdat het verblijf te lang valt of 'de lust der zonde de overhand krijgt'.[119] 'Stel je voor', stelde Heldring, 'dat wij tegen wil en dank degenen die ons toevertrouwd werden moesten houden zoals de pijnlijke toestanden in Katholieke kloosters. Nee, het Protestantsche beginsel kan en mag nooit anders dan vrijheid zijn. Goed doen kan niet anders dan vanuit eigen overtuiging.'[120] Als vrouwen echt weg willen, staan de leiding weinig dwangmiddelen ter beschikking. Natuurlijk praten de leidsters lang op de vrouwen in. Volhardt een verpleegde in het besluit te vertrekken, dan moet ze verplicht een dag alleen in een kamertje blijven, met daarin slechts een bank en een bijbel, voordat ze definitief besluit de deur van het Asyl achter zich dicht te trekken. In hun afweging moeten ze meenemen dat ze niet meer opnieuw kunnen aankloppen voor hulp.[121] Gretha vertrekt drie

maanden voor het verstrijken van de twee jaren heropvoeding. Omdat ze onderdak krijgt bij de evangelist Daniël Wilkens, die ook bekendheid geniet in Steenbeek, lijkt het erop dat ze met toestemming Zetten vroegtijdig verlaat. Mogelijk sluit ze haar opvoedingstijd onder zijn leiding af. Dat gebeurt bij hoge uitzondering en alleen met toestemming. Juffrouw Kruyf doet het liever niet omdat er een slecht signaal vanuit gaat in de richting van de achterblijvers en het leidt tot afgunst, twist en knoeierij.[122]

Helpster in Utrecht

Gretha Hofstra keert terug naar Den Haag, de stad van 'haar val' en gaat wonen bij Daniël Wilkens en zijn gezin in de Lage Nieuwstraat, een straat in een arme buurt met overbevolkte kleine woningen, slechte hygiëne en een hoge kindersterfte.[123] Als Gretha eind september 1884 in Den Haag aankomt ontmoet ze daar ook Wilkens echtgenote Aartje Rubbers en hun 20-jarige dochter Gerardina, de enige nog levende dochter van het echtpaar. Zes kinderen Wilkens zijn korte of langere tijd na de geboorte overleden.

Wilkens gaat op zoek naar een betrekking voor Gretha, een belangrijke voorwaarde om niet opnieuw te zwichten voor een zondig leven. Hij zoekt en vindt die betrekking in zijn uitgebreide netwerk, opgebouwd tijdens bezoeken aan Nederlandse steden en dorpen.[124] Zo heeft hij juffrouw Nicolette Christine Dermoût leren kennen, de besturend zuster van het Utrechtse Diaconessenhuis[125] aan de Oudegracht. Hij vraagt haar om Gretha een kans te geven en verzwijgt niets over haar achtergrond. Dat is op te maken uit de aantekeningen in één van de dagboeken die Dermoût bijhoudt en waarin ze in detail ingaat op de gebeurtenissen in het Diaconessenhuis. Haar dagboek van 1885 begint vrijwel direct met de komst van Gretha Hofstra. 'Den 16 den Januari kwam hier Margaretha Hofstra tot hulp', schrijft ze. 'Ik ontving haar op verzoek en uit handen van den Heer Wilkens. Slechts een paar van de zusters was het bekend dat zij twee jaar op Steenbeek had doorgebracht en het is nog maar aan zeer weinigen uitgelekt.'[126] Gretha wordt in het Utrechtse Diaconessenhuis aangesteld als helpster. Ze assisteert bij alle voorkomende werkzaamheden in ruil voor kost, inwoning en wat kleedgeld.[127] Waarom Gretha geen diacones mag worden legt juffrouw Dermoût in haar dagboek uit. 'Het verblijf op Steenbeek verhindert Gretha diacones te worden. Hoe bruikbaar zij ook zijn moge, het feit, dat zij onder de gevallen vrouwen geteld moet worden, staat haar in den weg om ooit onder de diaconessen te worden opgenomen.' Dermoût beroept zich op de reglementen die ook andere diaconessenhuizen hanteren en is onverbiddelijk. 'Wij moeten den goeden naam onzer huizen zorgvuldig bewaren en niet dulden dat in dien zin op onze zusters iets wete aan te merken. Zij heeft haar goeden naam voor de menschen weggeworpen en dezen kan zij niet terugkrijgen. Daarom kan men iemand als Gretha in de diaconessenhuizen wel gebruiken, maar het brevet van betrouwbaarheid, d.i.: naam en kleding der diacones, kan men haar niet geven, ten minste niet voor-

Juffrouw Nicolette Christine Dermoût, besturend zuster van het Diakonessenhuis in Utrecht.
(Collectie Diakonessenhuis Utrecht)

dat er vele, vele jaren verloopen zijn, en zij zich een nieuwen goede naam heeft verworven.'[128] Gretha moet buiten de muren van het Asyl eerst maar eens laten zien dat haar bekering in woorden en daden stand houdt. Dat kan alleen als ze zich de goede eigenschappen van een diacones, zoals gehoorzaamheid en onderdanigheid, eigen maakt en daarnaast de kunst van het verplegen combineert met het evangeliseren van verpleegden.[129]

Beschaafde diaconessen

Dermoûts strenge opstelling betekent niet dat alle christelijke vrouwen van onbesproken gedrag zomaar diacones kunnen worden. Geïnteresseerde vrouwen moeten in een selectieperiode van twee jaar laten zien dat ze voldoen aan de strenge toelatingseisen. Ze dienen beschaafd, zindelijk, onderdanig, bescheiden, verdraagzaam en gehoorzaam te zijn, maar ook handig en arbeidzaam en bovendien in het bezit van een goede gezondheid.[130] Juffrouw Dermoût beoordeelt de be-

ginnelingen streng en dwingt hen soms al binnen een paar maanden het Utrechtse Diaconessenhuis te verlaten vanwege bijvoorbeeld een zwak karakter, zich uitend in koppige domheid, gebrek aan trouw, grote behaagziekte, geringe zelfstandigheid, ijdelheid en gebrek aan waarheidsliefde.[131] Maar ook op degenen die mogen blijven valt altijd wel iets aan te merken. 'De meeste meisjes zijn dof en hardleersch en hebben eene langdurige dressuur noodig eer zij zelfstandig werkzaam kunnen zijn', is de mening van Dermoût.[132] Geen wonder dat het aantal ingezegende diaconessen in 1885 het aantal van dertig maar net overschrijdt en het Diaconessenhuis het ook moet hebben van niet ingezegend personeel[133] om de vijftig zieken, die in het Huis opgenomen kunnen worden, te verplegen en te kunnen voldoen aan de vraag naar zusters in de particuliere, gemeente en wijkverpleging binnen en buiten Utrecht.[134] Het Diaconessenhuis levert diaconessen, proefzusters en/of helpsters aan de gemeenten Utrecht, Amsterdam, Enschede en Driebergen.[135] Dermoût, stuurt op verzoek van een Leidse predikant en zijn vrouw, ook weleens een diacones naar het door hen opgerichte doorgangshuis om hen bij te staan in de opvang, heropvoeding en evangelistatie van meisjes en vrouwen.[136]

Niets nieuws onder de zon

Voor Gretha is er niets nieuws onder de zon. Ook in Asyl Steenbeek kreeg ze vergelijkbare waarden en normen met de paplepel ingegoten. Haar tijd in het Diaconessenhuis sluit in die zin naadloos aan bij haar heropvoeding. En net zoals ze juffrouw Kruyf in Zetten beschouwde als de moeder van het Huis, is het nu juffrouw Dermoût die deze rol vervult. Het beeld van de besturend zuster als moeder die haar huisgezin bestiert en waarin het personeel en de verpleegden de kinderen zijn, is een veel en graag gebruikte metafoor in die tijd.[137] De besturend zuster streeft huiselijkheid en beschaafdheid na en controleert, zoals een goede moeder betaamt, de naleving van de vele regels. Tijdens de maaltijden zit juffrouw Dermoût aan het hoofd van de tafel en gaat voor in gebed. Daarnaast correspondeert ze met de diaconessen, proefzusters en helpsters in de gemeente- en wijkverpleging, de particuliere verpleging of in andere instellingen buiten Utrecht. Op zondagochtend luisteren de verpleegden naar het personeel dat onder begeleiding van harmoniumklanken geestelijke liederen zingt.[138] De huiselijkheid gaat gepaard met een ijzeren discipline voor verpleegden en personeel. Want wie reinheid in acht neemt en regelmatig en gedisciplineerd leeft kan met groot godsvertrouwen een gezond leven tegemoet zien, zo is de heersende opvatting. Dermoût vindt, naar aanleiding van een ervaring met een verpleegde die lijdt aan hysterische toevallen en bijna een jaar opgenomen blijft om te herstellen, dat men zulke verpleegden eigenlijk voortdurend onder de strenge tucht van een ziekenhuis moet hebben om de gezondheid blijvend te behouden.[139]

Helpster Gretha

Gretha kijkt aan de Oudegracht bijna twee jaar lang de kunst van het verplegen af van de diaconessen. In oktober 1886 worden haar inspanningen beloond. Juffrouw Dermoût vertrouwt haar, bij gebrek aan een ervaren kracht, een particuliere verpleging in Delft toe.[140] Ze doorstaat de test met glans en werkt vanaf die tijd vrijwel uitsluitend in de particuliere, gemeente en wijkverpleging, de zogenoemde buitenverpleging. Juffrouw Dermoût ziet zich vaker genoodzaakt om proefzusters of helpsters voor een verpleging uit te zenden zonder dat ze beschikken over voldoende kennis. Ze troost zich met de gedachte dat de zusters al doende het beste leren en drukt ze op het hart gehoorzaam te zijn aan de geneesheren en er open voor uit te komen als er dingen gevraagd worden waarvoor zij nog niet bekwaam is.[141] Als juffrouw Dermoût het in haar dagboeken over Gretha heeft is dat altijd in positieve bewoordingen. Zo schrijft ze dat Gretha een lange en moeilijke verpleging in januari 1887 in Bussum tot een goed einde brengt.[142] En ook is ze verblijd 'om den wille van Gretha' als deze in 1888 met geschenken voor het Huis en een lovend getuigschrift van de doktoren terugkeert van een verpleging in Bonn en Schlangenbad.[143] Het lijkt erop dat Gretha Hofstra haar draai in de verpleging heeft gevonden en uitgegroeid is tot een gewaardeerde en bekwame helpster.

Diaconessenhuis in de problemen

De medische ontwikkeling staat niet stil. In het Utrechtse Diaconessenhuis is men zich daarvan bewust, maar er is ook twijfel. Moeten we tegemoet komen aan de wens van particulieren om zich tijdens een opname in het Huis te laten behandelen door hun eigen geneesheer in de plaats van de geneesheer van het Diaconessenhuis, vragen de leden van het bestuur zich af.[144] De twijfel en het gebrek aan daadkracht zijn er debet aan dat verpleegden van de 1ste en 2de klasse hun heil ergens anders zoeken en daarom staan er in het Diaconessenhuis bedden leeg. Het bestuur onder leiding van dominee F.W. Merens voert, om het tij te keren, een aantal vernieuwingen door, waaronder de toelating van andere geneesheren. Binnen de kortste keren leveren deze nieuwelingen kritiek op de zusters in de operatiekamer. Een van hen dringt er bij het bestuur zelfs op aan besturend zuster Dermoût bij te laten staan door een deskundige die haar kan adviseren op medisch gebied en mede beoordeelt over de geschiktheid van de proefzusters. Dat is tegen het zere been van zowel het bestuur als juffrouw Dermoût en ze vrezen inmenging in de gang van zaken.[145] Omdat juffrouw Dermoût overal haar stem in wil blijven houden, niets uit handen geeft, maar ook een andere opvatting heeft over het geloof, vindt ze uiteindelijk Merens steeds vaker tegenover zich. Net zoals in Vlaardingen waart in die tijd de geest van de doleantie rond in het Utrechtse Diaconessenhuis en drijft een wig tussen Dermoût en Merens. Juffrouw Dermoût geeft de dolerenden in het Diaconessenhuis alle ruimte, terwijl Merens, een ambtsdrager van de Nederlands Hervormde Kerk, het daar helemaal niet mee eens is.

Dominee F.W. Merens, bestuursvoorzitter van het Diakonessenhuis in Utrecht.
(Collectie Diakonessenhuis Utrecht).

De sfeer in het Huis is om te snijden en aangedaan vertrekt juffrouw Dermoût voor een afkoelingsperiode naar haar zussen in Hilversum. Juffrouw Marie La Gatte neemt zolang de honneurs waar.[146]

Juffrouw Dermoût neemt ontslag

Gretha werkt ondertussen in de buitenverpleging en hoort daar over het tijdelijke vertrek van Dermoût. Ze zoekt haar in augustus 1891 in Hilversum op en laat aan juffrouw La Gatte weten dat 'de juffrouw er heel slecht uitzag'.[147] Kort daarop dient Dermoût haar ontslag in. Het verdriet om haar vertrek is zo groot dat een aantal diaconessen, proefzusters en helpsters besluit een petitie op te stellen, gericht aan het bestuur. Gretha's naam prijkt bovenaan de rij met namen van helpsters, die de petitie ondertekenen. Gelet op de gekozen woorden hebben de ondertekenaars het goed voor met besturend zuster Dermoût. 'Nooit konden wij denken dat zij die wij zoo innig lief hebben en hoogachten, haar taak zou moeten neerleggen en wel omdat zij haar overtuigingen ten goede onzen Inrigting moest handhaven.'[148] Dermoût trekt haar ontslag in, maar kan niet meer functioneren. Op 1 december 1891 dient ze voor de tweede keer en dan definitief haar ontslag in. Ze is overigens niet de enige die het veld ruimt. Zeven diaconessen en helpsters volgen haar en zoeken hun heil elders. Na haar vertrek blijft het lang onrustig in het Diaconessenhuis.[149] De nasleep van de crisis duurt tot in de nieuwe eeuw. Onder leiding van de voormalige Vlaardingse predikant H.H. Barger, worden de grondslagen van het Diaconessenhuis vernieuwd en komt het Huis in rustiger vaarwater terecht. Barger is van 1907 tot 1932 bestuursvoorzitter en tevens voorzitter van de directie van het Utrechtse Diaconessenhuis. Een mooie carrièrestap voor de man die ook in Vlaardingen daadkrachtig optrad om de ziekenzorg op een hoger peil te brengen door de aanstelling van een diacones te promoten en zich te beijveren voor het stichten van een diaconiehuis en een ziekenhuis.[150]

Gretha in problemen

Terwijl in het moederhuis de spanning oploopt stuurt juffrouw La Gatte Gretha eind augustus 1891 naar Enschede, waar ze een diacones moet helpen die het werk niet alleen aankan. Ze stribbelt een beetje tegen en verzoekt hartelijk niet langer dan zes weken daar te werken omdat ze niet met deze diacones kan samenwerken.[151] Dominee P.C. van Oosterzee, die de diaconessenarbeid in zijn gemeente organiseert, heeft daar geen weet van en kijkt verlangend uit naar haar komst.[152] Nog maar net in Enschede aangekomen, ontvangt Gretha een brief van waarnemend besturend zuster La Gatte. De inhoud van die brief liegt er niet om en ze is diep beledigd en gekrenkt door de woorden van La Gatte. Per omgaande zendt ze een brief, met daarin haar grieven, aan bestuursvoorzitter dominee Merens. De strekking van Gretha's brief maakt duidelijk wat er in de brief van juffrouw Lagatte moet hebben gestaan. Gretha is verbolgen over het feit dat La Gatte twijfelt of zij zich tijdens de verplegingen wel goed heeft gedragen. 'Het heeft mij diep gegriefd dat ik naar het schijnt mij in de verplegingen goed heb gedragen', schrijft ze en voegt daaraan toe. 'Neen, Dominé, niet schijnbaar maar in werkelijkheid heb ik mij met Gods hulp altijd goed gedragen getuigen zoo menige groote gift die ik na volbrachte verpleging mede naar huis kreeg. Ik durf in het aangezicht des Heeren met volle vrijmoedigheid te zeggen dat ik die zeven jaren gedaan heb wat in mijn vermogen was en ben voor het moeilijkste niet teruggedeinsd.' Maar nog bozer is ze over de gelijkenis die juffrouw La Gatte ziet tussen haar en Jet Oostveen, in de ogen van Gretha een zwak, ziekelijk schepseltje.[153] En het moet gezegd, in de zeven jaar dat Gretha helpster is, is er nooit negatief over haar geschreven, terwijl Dermoût ronduit negatief was over Jet Oostveen, evenals Gretha een voormalig Asyliste. Juffrouw Dermoût vond haar een hartstochtelijk schepsel. Jet voelde zich eens zo beledigd, dat ze niets beters kon bedenken dan weg te lopen, met medeweten van een paar bejaarde verpleegden. Vooral dat laatste was in de ogen van Dermoût onvergeeflijk, omdat Jets vlucht het gesprek van de dag was en aanleiding gaf voor veel gebabbel. Jet dook op in Asyl Steenbeek, waar zij door juffrouw Kruyf 'niet malsch werd ontvangen en den volgenden morgen teruggezonden'. Dermoût had daarna geen goed woord meer over voor Jet. 'Ze is voor de proefzusters onuitstaanbaar, wil ze laag hou-

Juffrouw Marie Lagatte, waarnemend besturend zuster van het Diakonessenhuis in Utrecht.
(Collectie Diakonessenhuis Utrecht).

den en stookt dikwijls kwaad'.[154] Als La Gatte zo tegen haar aankijkt is het voor Gretha niet moeilijk de volgende conclusie te trekken. Juffrouw La Gatte is altijd tegen haar geweest en ze wordt beschouwd als een lastpost voor het Diaconessenhuis. Als ze dat eerder had geweten was ze uit zichzelf wel vertrokken. 'Ik heb toch het werk niet gekozen bewijze van betrekking', houdt ze Merens voor, 'want het behoeft zolang mijn goede vader nog leeft niet, maar ik wilde zo graag iets voor den Heiland doen.' En gelukkig heeft ze 'God voor het hart', anders had ze de aantijgingen niet kunnen dragen. 'Ik hoop Hem te blijven zien wiens grote liefde mij niet losliet maar redde. Zijne goedheid heeft mij gezondheid en gave geschonken en ik hoop die te blijven gebruiken in het werk dat ik zoo waarlijk lief heb gekregen.' Juffrouw Kruyf, kan tevreden zijn, het bekeringswerk werpt nog steeds zijn vruchten af. Maar ongetwijfeld heeft ze haar bedenkingen over Gretha's lichtgeraaktheid en de manier waarop ze haar boosheid uit.

Terug naar Zetten

Gretha laat er geen gras over groeien, ze begrijpt dat haar hulp niet meer op prijs wordt gesteld en dat ze moet vertrekken. 'Maar ook daarin zal de Heer voorzien', voegt ze eraan toe. Ze vraagt Merens om haar tegen november ontslag te geven en verzoekt dringend de reden voor haar vertrek niet wereldkundig te maken. Merens moet maar zo snel mogelijk vervanging sturen naar Enschede, zodat ze de boel in orde kan maken en haar spullen kan pakken.[155] Om te voorkomen dat Gretha afreist naar haar vader in Amsterdam, bemoeit de inmiddels gealarmeerde juffrouw Kruyf zich met haar lot. Er komt een briefwisseling tot stand tussen bestuursvoorzitter Merens van het Diaconessenhuis en juffrouw Kruyf, directrice van Asyl Steenbeek. Daaruit blijkt dat Kruyf erop staat dat Gretha goed wordt behandeld. 'Ik acht het voor GH van belang dat al mijne hulpen haar met Chr. Liefde opnemen in haren kring, met een ernstig voornemen om nimmer als Farizeeërs tegenover haar te staan, maar te gedenken aan de beschermende woorden des "Heiland"; 'haar is veel vergeven, zij heeft veel liefgehad', aldus Kruyf. Vanuit dit beginsel, de derde huisregel van Asyl Steenbeek, moeten alle hulpen de verpleegden tegemoet treden. Alleen dan kan er dienende liefde heersen, zoals Heldring dat bedoelde.[156] Concreet betekent het voor Gretha dat ze terug kan keren naar Zetten en daar als helpster aan de slag kan 'in den Wijngaard des Heren', zoals juffrouw Kruyf het verwoordt. Gretha stemt er uiteindelijk mee in en Kruyf laat dit als volgt aan Merens weten. 'Zuster Gretha heeft in een en ander de zichtbare leiding des Heeren gezien en zich bereid verklaard haar lievelingswerk op te geven om zich hier aan een ander werk te verbinden.'[157] Kruyf dringt er bij Merens op aan om aan allen die haar geheim kennen, dringend te verzoeken dit streng te bewaren. 'Want het meedelen van geheimen in zulk eene tere kwestie heeft GH reeds menige smart veroorzaakt zelfs van de zijde van degenen die haar om Jezus wil waarlijk liefhebben.'[158] Ook verzoekt juffrouw Kruyf om over wat er nu is voorgevallen te zwijgen. Gretha krijgt een opbeurende brief van 'de goede juffrouw' Dermoût. Ze kan het niet laten deze brief door te sturen aan Merens, zodat hij zich kan overtuigen van haar kwaliteiten. Ze vraagt in een begeleidend briefje Dermoût's brief retour te zenden, samen met een bewijs van goed zedelijk gedrag. Dat is ongetwijfeld in orde gekomen, want op de achterkant van haar begeleidend briefje staat in een ander handschrift: 'Het Bestuur der Diacones Inrichting getuigt dat Gretha Hofstra zich gedurende haar bijna zevenjarige verblijf in de Inrichting steeds onberispelijk heeft gedragen.'[159]

Dominee Van Oosterzee uit Enschede is teleurgesteld dat hij zo'n goede hulp weer moet missen, maar vermoedt, gelet op zijn uitlatingen, niet wat er allemaal is gebeurd. 'Het was ons eene teleurstelling te hooren van zuster G. Hofstra, dat zij ons, wegens haar benoeming te Zetten eerlang dacht te verlaten.' Hij schrijft aan juffrouw La Gatte dat hij hoopt dat een nieuwe hulp de kwaliteiten van Gretha Hofstra mag evena-

ren.[160] Gretha pakt haar spullen en reist een ervaring rijker en een illusie armer af naar Zetten.

Naar Vlaardingen

Gretha blijft maar kort in Zetten. Een klein jaar later trekt ze naar Vlaardingen, om daar in juni 1892 bij de hervormde gemeente als diacones te gaan werken. De achtereenvolgens ongehuwde moeder, dienstbode, buffetjuffrouw, prostituee, Asyliste en helpster gaat voortaan als 'betrouwbare, beschaafde en gehoorzame' diacones door het leven, terwijl besturend zuster Dermoût van het Utrechtse Diaconessenhuis in 1885 nog beweerde dat er vele, vele jaren voorbij moesten gaan voordat Gretha tot het diaconessencorps kon toetreden. In Zetten rekent men haar de dramatische aftocht uit het Utrechtse Diaconessenhuis blijkbaar niet zo erg aan en is er vooral oog voor haar goede kanten. Gretha heeft zich in de afgelopen zeven jaren immers bij velen geliefd gemaakt, ze is een harde werker en zieken verplegen kan ze als geen ander. Voor dominee Pierson is dat misschien genoeg aanleiding om haar toe te staan belijdenis te doen en daaraan de titel van diacones te verbinden, niet onbelangrijk voor het vinden van een nieuwe betrekking. In de periode 1891-1892 doen vier oud-pupillen belijdenis in de Zettense Vluchtheuvelkerk en wellicht is Gretha één van hen.[161] Het lijkt niet erg waarschijnlijk dat ze op eigen houtje heeft besloten zich uit te geven voor diacones. De predikanten meldden in de kerkenraad immers dat ze positieve inlichtingen hadden gekregen over Gretha Hofstra.

Blauwe vingers

Hoe is Gretha in Vlaardingen beland? Hebben de Vlaardingse predikanten hun uitgebreide netwerk gebruikt om een geschikte diacones te vinden? Is de evangelist Daniël Wilkens benaderd of dominee Van Oosterzee uit Enschede? Of heeft dominee Barger, de Vlaardingse correspondent van Asyl Steenbeek, dominee Pierson of een van de directrices van de Zettense gestichten verzocht eens rond te zien naar iemand voor de diaconessenarbeid in Vlaardingen? Andersom kan natuurlijk ook. In het Utrechtse Diaconessenhuis bemiddelde Daniël Wilkens voor Gretha Hofstra en misschien heeft hij dat in Vlaardingen opnieuw gedaan. Maar ook directrice Kruyf probeerde Asylisten aan werk te helpen. Ze nam liever zelf het initiatief om een plaats te zoeken voor een pupil dan gehoor te geven aan meestal ongeschikte verzoeken uit het land. 'Ik schrijf mijn vingers blauw', klaagde ze eens om te illustreren hoeveel moeite het haar kostte een pupil te plaatsen.[162] Het is niet ondenkbaar dat ze correspondenten (in dit geval dominee Barger) schreef met het verzoek (voormalig) pupillen in een dienst of betrekking te plaatsen. Als Gretha via die weg in Vlaardingen terecht kwam, wisten de predikanten en hun echtgenotes van haar turbulente leven en hebben ze beloofd daarover te zwijgen. De moeizame discussie in de kerkenraad, die volgde op de ontslagbrief van Gretha Hofstra, wijst in die richting. De predikanten weigerden mededelingen te doen over wat er speelde tussen mevrouw James en Gretha. Ze wilden alleen maar kwijt dat Gretha regelmatig ongehoorzaam was aan het bestuur en teveel babbelde. Voor de rest ging het om een kwestie van 'intieme' aard en deden de predikanten er het zwijgen toe. De opmerking van een predikant dat Gretha een uitnemende verpleegster is, maar een slecht diacones, krijgt met de kennis over haar levenswandel extra betekenis. Die opmerking verwijst naar Gretha's gedrag dat werd beoordeeld als onwaardig voor een diacones. In de zomer van 1896 hield Gretha, net zoals ze in Utrecht deed, de eer aan zichzelf door haar ontslag in te dienen.

Verpleegster in Vlaardingen

Gretha zou Gretha niet zijn om de Vlaardingers te informeren over de reden van het vertrek bij de hervormde gemeente. Ze ziet haar kans schoon als het derde jaarverslag van de Nederlandse Hervormde Diaconessenarbeid in Vlaardingen afgedrukt wordt in de *Zondagsbode* van 8 augustus 1896. Daarin staat dat ze haar ontslag heeft ingediend, omdat ze een andere werkkring ambieert. Blijkbaar was Gretha op de hoogte van de inhoud van dit verslag, want op dezelfde dag staat er in de *Nieuwe Vlaardingsche Courant* een ingezonden stuk van de hand van diacones Gretha Hofstra, waarin ze schrijft dat niet een nieuwe werkkring haar heeft doen besluiten ontslag te nemen, maar 'telkens terugkeerende moeielijkheden met leden van het bestuur'. Betrokkenen bij de hervormde gemeente krijgen heel wat te verduren. De toch al niet zo beste reputatie loopt opnieuw een gevoelige deuk op door de inhoud van het ingezonden stuk dat haaks staat op de lezing van de predikanten in de *Zondagsbode*. En daarnaast verdwijnt Gretha Hofstra niet uit Vlaardingen, maar blijft er gewoon werken, alleen nu in dienst van de Vereeniging voor Ziekenverpleging. Deze vereniging is voor dat doel opgericht door de leden van het Burgerlijk Armbestuur en de gemeentelijke-geneesheren H. Kikkert en C.M. Hoogenboom. Vlaardingers zijn, net zoals vier jaar geleden voor de diaconessenarbeid, opnieuw bereid diep in de beurs te tasten voor de nieuwe vereniging en ze stellen zich samen garant voor een jaarlijks bedrag van ruim f 900,-.[163] Voor Gretha zelf verandert er aanvankelijk weinig. Ze bezoekt nog steeds arme zieken thuis en overlegt met de leden van het Burgerlijk Armbestuur over de aanschaf van versterkend voedsel en verpleegartikelen. De geneesheren bepalen bij welke patiënten haar hulp nodig is.[164] Zo nu en dan laat ze zich nog weleens zien bij de diaconievergaderingen van de hervormde gemeente om, namens het Burgerlijk Armbestuur, te overleggen over een verpleegde.[165] De waardering voor haar werk blijft onverminderd groot. Als de leden van het Burgerlijk Armbestuur bijvoorbeeld besluiten om voortaan de bedeling persoonlijk te bezorgen bij de bedeelden thuis, assisteert Gretha de drie leden die dat gaan doen een poosje. Ze weet als geen ander wat de bedeelden nodig hebben en hoe je dat beoordeelt.[166]

Hoe ziet Gretha Hofstra eruit? De foto links toont een diacones (herkenbaar aan het kapje vastgemaakt met een strik onder de kin) tussen de leden van de Vlaardingse naaivereniging Tabitha. Op de foto rechts van het nieuwe ziekenhuis aan de Hoflaan staan drie verpleegsters tussen ander personeel en verpleegden. Lijkt de middelste verpleegster op de diacones? Wie het weet mag het zeggen. Helaas zijn beide foto's niet gedateerd.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Een Vlaardings ziekenhuis

De ambities van de Vereeniging voor Ziekenverpleging reiken verder dan de wijkverpleging te organiseren en uit te voeren. Wat de leden van de kerkenraad en de leden van het bestuur van de Commissie tot regeling en administrering der Diaconessenarbeid niet voor elkaar kregen, lukt de leden van het bestuur van de jonge vereniging wel. Ze huren een pand met drie verdiepingen aan de Callenburgstraat en beginnen daar een ziekenhuis, dat plaats biedt aan eerst drie en later zes verpleegden. Vlaardingen bezat weliswaar al jaren een gemeentelijke ziekeninrichting aan de Hoflaan, maar die stelde niets voor en was alleen bedoeld voor het afzonderen van besmettelijke zieken en krankzinnigen.[167] Het nieuwe ziekenhuis maakt een totaal andere indruk. Begin mei 1897, een week voor de opening van het ziekenhuis, leidt zuster Gretha een journalist rond en hij schrijft enthousiast over 'het eenvoudige maar keurig net ingerichte, allen zweem van somberheid missende huis. De wanden zijn bedekt met een helder behangsel, versierd met enkele schilderijtjes'. Het voormalig woonhuis heeft ook een badruimte, 'waarin een badkuip in enkele minuten van koud of warm water kan voorzien worden'. In het 'achter en suite' is een kamer met een grote tafel, waar de geneesheren, geassisteerd door zuster Gretha, operaties uit kunnen voeren.[168] Een grote verbetering als je bedenkt dat de artsen meestal opereerden bij de patiënten thuis, zelfs als dat huis bestond uit niet meer dan één kleine bedompte ruimte; de woon- en slaapkamer van het hele gezin. 'En na afloop van de operatie moest de afgematte lijder rust en herstel vinden in dezelfde lokaliteit, onder omstandigheden die een oordeelkundige verpleging ten eenenmale onmogelijk maakten.'[169]

In het ziekenhuis verblijven patiënten dag en nacht en daarom verhuist Gretha Hofstra naar de voorkamer op de eerste verdieping van het ziekenhuis. Ook de weduwe J.J. van Veen-Bredius gaat samen met haar dochter intern wonen in het assistente-kamertje op zolder. De weduwe en een dienstbode staan Gretha bij in haar dubbele taak. De wijkverpleging gaat namelijk gewoon door.[170] Blijkbaar heeft Gretha nog wat tijd over, want ze richt een damesnaaivereniging op. Twee keer per week van 19.00 tot 21.00 uur maken een aantal Vlaardingse vrouwen en Gretha 'kleeding voor behoeftigen' in het benedenlokaal van het gebouw op de hoek van de Markt en de Schoolstraat. De vereniging betaalt de materialen.[171]

Subsidie

Vrij snel na de opening van het ziekenhuis vragen de bestuursleden aan de gemeenteraad een subsidie van f 600,-. Als de predikanten van de hervormde gemeente horen dat de raad bereid is f 500,- te geven aan de Vereeniging voor Ziekenverpleging, zijn ze gepikeerd. Tot voor kort hadden zij het alleenrecht op het gebied van de wijkverpleging en daarnaast wilden ze al heel lang een diaconiehuis en een ziekenhuis stichten. En nu gaat een vereniging, die nog maar net bestaat, er met het ziekenhuis vandoor. Ze proberen te redden wat er te redden valt. Dominee Van 't Hooft stuurt een brief aan de gemeenteraad en vraagt daarin ook om een subsidie, want, zo schrijft hij, 'het is de gemeenteraad toch wel bekend dat eene oudere, reeds een vijftal jaren bestaande vereeniging tot verpleging der zieken bestaat', en 'de vereeniging heeft zich eenige maanden geleden het plan ontworpen eene operatiekamer en ziekenvertrekken tot dat doel in te richten.' Van 't Hooft voegt eraan toe: 'Nu mogen wij van den gemeenteraad zelfs niet veronderstellen dat hij partijdig zal beschikken over het geld der gemeente.' Het is volgens hem eerlijker als iedere vereniging f 250,- krijgt.[172]

Historisch besluit

De raadsleden zijn niet ongevoelig voor de argumenten van dominee Van 't Hooft en besluiten hem nog wat tijd te gunnen om zijn verzoek schriftelijk toe te lichten. De predikant laat daarop weten dat zijn collega's en hij van plan zijn in het

Het diaconiehuis aan de Emmastraat.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

diaconiehuis, dat binnenkort gebouwd wordt, een gedeelte te reserveren voor een operatiekamer en ziekenkamers. De raadsleden zijn niet erg onder de indruk van de plannen en besluiten dat er in Vlaardingen geen plaats is voor een tweede ziekeninrichting. Ze geven het geld liever aan iets wat er al is dan aan een plan. Daarnaast verwachten ze dat, als ze de hervormde gemeente subsidie geven, er meer kerkelijke instanties met vergelijkbare initiatieven komen en dan is het hek van de dam. Om zelf een gemeentelijk ziekenhuis te stichten, vindt de raad ook geen optie. Dat valt meestal duurder uit, omdat er voor gemeentelijke instellingen strengere regels gelden. Ze verbinden aan de subsidie, die ze toekennen aan de Vereeniging voor Ziekenverpleging, de eis dat het ziekenhuis een algemeen karakter krijgt. Iedere verpleegde is vrij in de keuze van de geneesheer en de geestelijk verzorger.[173]

En de predikanten? Na het vertrek van Gretha Hofstra en de commotie die dat geeft, lijden ze opnieuw een gevoelige nederlaag. Van 't Hooft, James en Van Haselen hebben onvoldoende oog gehad voor de noden van de geneesheren, die zaten te springen om een goed geoutilleerde operatiekamer en geschoolde verpleegsters. Er werden in vele Nederlandse steden ziekenhuizen gesticht en gasthuizen gemoderniseerd. In Vlaardingen bleven de predikanten erover dromen en deden niets. Op het gebied van de ontwikkeling van de ziekenhuiszorg, kan de heren gebrek aan visie en daadkracht worden verweten.
Ze likken hun wonden en gaan moedig voorwaarts. Het diaconiehuis in de Emmastraat komt er in 1898 en biedt onderdak aan ouderen. Ook de Amsterdamse diaconessen, die jarenlang de wijkverpleging uitvoeren, vinden er woonruimte. Maar de kaarten zijn geschud, er komt nooit een Diaconessenhuis bin-

Verplegen als beroep

Wie aan het begin van de negentiende eeuw ziek is, wordt thuis verzorgd. Heeft iemand de pech arm of oud en ook nog alleen en ziek te zijn, dan is er geen andere keuze dan een opname in een gemeentelijk gasthuis. Een binnenmoeder en binnenvader hebben daar de leiding en er werken vrouwen en mannen van een bedenkelijk allooi die, als het zo uitkomt, de patiënten mishandelen, hun eten opeten en hen geld aftroggelen. Als er niet genoeg plaats is, liggen er twee patiënten in één bed.
Vrouwen uit de Réveilbeweging, de diaconessen, laten zien dat het ook anders kan. Ze verplegen en evangeliseren zieken thuis of in diaconessenhuizen. Vergelijkbare ontwikkelingen zijn er in joodse en katholieke gemeenschappen. Aan het einde van de negentiende eeuw nemen ook gemeentelijke overheden steeds vaker het initiatief om de bestaande gasthuizen te reorganiseren of nieuwe ziekenhuizen te laten bouwen. Beschaafde ongehuwde vrouwen uit de burgerlijke en gegoede milieus vinden er werk, net zoals in de wijkverpleging. Vanaf 1875 kunnen deze vrouwen een tweejarige theoretische verpleegopleiding volgen bij de Amsterdamse afdeling van de Noord-Hollandsche Vereeniging Het Witte Kruis. Het A-diploma (voor de verpleging van patiënten met lichamelijke aandoeningen) en het B-diploma (voor de verpleging van patiënten met psychiatrische aandoeningen) worden in 1921 landelijk geregeld en erkend.

Bronnen: Mooi en beschaafd verplegen (Truus Spijker, 1979), Godshuizen en Gasthuizen. Een geschiedenis van de ziekenverpleging in West Europa (A. Querido, 1967), Altijd is Kortjakje ziek (Anne Jongstra en Ellen Boonstra-de Jong, 2007), Van roeping tot beroep, verpleging en verzorging in historische perspectief (Raymond Goelabdien, 1996)

nen de gemeentegrenzen. Was het anders gegaan als Gretha Hofstra bij de hervormde gemeente was gebleven? Een mooi detail is wel dat Zorgcentrum Vaartland en het Holy Ziekenhuis, de opvolgers van de twee instellingen, jarenlang en alleen gescheiden door de Holysingel, recht tegenover elkaar staan. Zorgcentrum Vaartland (onderdeel van de Frankelandgroep) staat er nog. Het 'Holy' is eind 2009 met de grond gelijk gemaakt. En sterker nog: Vlaardingen heeft helemaal geen ziekenhuis meer.

De eischen des tijds

'De liefderijke en zorgvuldige behandeling, ondervonden van Zuster Gretha en hare assistente, Mej. de Wed. Van Veen, zijn niet genoeg te roemen.' Met vergelijkbare teksten geven Vlaardingers in de *Nieuwe Vlaardingsche Courant* regelmatig blijk van hun dankbaarheid over de zorg die ze in het ziekenhuis krijgen.[174] De leden van het bestuur van de Vereeniging voor Ziekenverpleging zijn natuurlijk blij dat Vlaardingen een ziekenhuis heeft, maar zijn minder tevreden over het gebouw en de locatie. De bedden staan te dicht bij elkaar en er is geen plaats om ernstig zieken op een eenpersoonskamer te verplegen. Het gebeurt wel eens dat Gretha haar eigen kamer daarvoor opoffert. Voor een badbeurt moeten halsbrekende toeren worden uitgehaald om de verpleegde in de badkamer te krijgen en daarnaast is de privacy niet gegarandeerd. Passerende Vlaardingers loeren door de ramen naar binnen, ook tijdens een operatie.[175] De bestuursleden praten met elkaar over wat er moet gebeuren. Ze merken op dat het ziekenhuis aantrekkingskracht heeft op Vlaardingers uit de middenklasse. Het ziekenhuis wordt steeds vaker door hen bezet en zij betalen de opnamekosten zelf. Niet langer is het ziekenhuis alleen maar een onderkomen voor arme en minvermogende inwoners. Een goed argument om een 'eenvoudig, maar naar de eischen des tijds ingericht ziekenhuis' te laten bouwen. Tijdens een bijeenkomst op 26 mei 1899 met contribuanten van het ziekenhuis, blijkt dat de bestuursleden niet alleen staan in hun visie. Ook de contribuanten vinden de toestand onhoudbaar. Ze zeggen geld toe en renteloze voorschotten. Het gemeentebestuur maakt een genereus gebaar en geeft gedurende 30 jaar een perceel in gebruik ten zuiden van de Hofsingel en ten oosten van de Binnensingel. Gedurende die 30 jaar kan de Vereeniging rekenen op een gemeentelijke subsidie van f 1.500,- per jaar, alsmede verpleeggeld van f 0,75 per dag voor onvermogenden die behandeling en verpleging in het ziekenhuis nodig hebben. Daarbij krijgt de Vereeniging een lening van f 20.000,-, waarvan een gedeelte rentevrij.[176] Er staat niets meer in de weg om met de bouw te beginnen en de bouwkundige Pleun van den Berg krijgt de opdracht het nieuwe ziekenhuis te ontwerpen.

Eene zeer groote teleurstelling

Op 12 november 1901 is het de bedoeling dat het nieuwe ziekenhuis officieel open gaat. Helaas is er geen geld voor de inboedel. De leden van het bestuur hebben zo vaak een be-

Gretha Hofstra in 2004. Tijdens de presentatie van het boek *Ziekenhuis stroomopwaarts* werd een toneelstuk opgevoerd waarin zuster Gretha 'tot leven werd gewekt'. Elly Fontein (links), medewerkster van het ziekenhuis, speelde haar.
(Collectie Ellen Boonstra-de Jong).

roep gedaan op de gulheid van Vlaardingers, dat ze het niet aandurven daarvoor opnieuw te bedelen. Een aantal dames verzint daar wat op en organiseert een bazar en een verloting. Koningin Wilhelmina en prins Hendrik verlenen niet alleen koninklijke goedkeuring aan de verloting, maar geven ook wat geld. Massaal wagen de inwoners een gokje. De dames verkopen 3000 loten van f 0,50. Ook de bazar in het nog lege nieuwe ziekenhuis is een groot succes. Er staat onder andere een rad van avontuur, er is een buffetkamer, een zaal met handwerken en een kunstzaal. Daar kunnen bezoekers kunst aanschaffen, waaronder een aquarel van Mesdag en een schets van Israëls. 'Een groot aantal lieftallige verkoopsters had de taak op zich genomen om allen bezoekers zoveel mogelijk de beurs te ontlasten'. In totaal levert het initiatief f 5.765,38 op.[177]

Gretha Hofstra kijkt zonder twijfel verlangend uit naar het moment waarop het nieuwe ziekenhuis de deuren opent, maar er komt wel veel meer werk op haar af. De vier grote en twee kleine zalen bieden plaats aan 25 verpleegden en natuurlijk vraagt de wijkverpleging ook de nodige tijd. Gretha krijgt daarom assistentie van twee dienstbodes, een huishoudster en twee verpleegsters. Zelf neemt ze de verpleging van de patiënten in het ziekenhuis voor haar rekening en de twee andere verpleegsters gaan de wijk in. De bestuursleden zijn tevreden dat alles nu goed geregeld is. Ze zijn dan ook danig van slag als Gretha per 1 oktober 1902 haar ontslag indient omdat haar 'een werkkring op ander gebied is aangeboden en zij meent dit aanbod niet te mogen afslaan'. 'Wij kunnen niet ontveinzen', zo tekenen ze op, 'dat dit ons eene groote teleur-

stelling was. Zuster Hofstra was zoo geheel vol toewijding dat wij aan eene scheiding eigenlijk nooit gedacht hadden.'[178]

Huishoudster Hofstra

Maar toch is het waar. Gretha Hofstra zegt de ziekenverpleging vaarwel. Het mooie aanbod komt van Jacobus Hoogendijk, die haar de functie van inwonend huishoudster aanbiedt. Hij is net weduwnaar geworden en vertrouwt Gretha de organisatie toe van zijn huishouden aan de Schiedamseweg 57. Ze geeft in die hoedanigheid leiding aan een aantal inwonende dienstbodes.[179] Hoogendijk is onder andere koopman, zeehandelaar en scheepsreder en tot 1902 regent van het Weeshuis.[180] Zijn vrouw, Neeltje van der Werf-de Willigen, hield zich tot aan haar dood in 1902 ook bezig met het Weeshuis en was regentes.

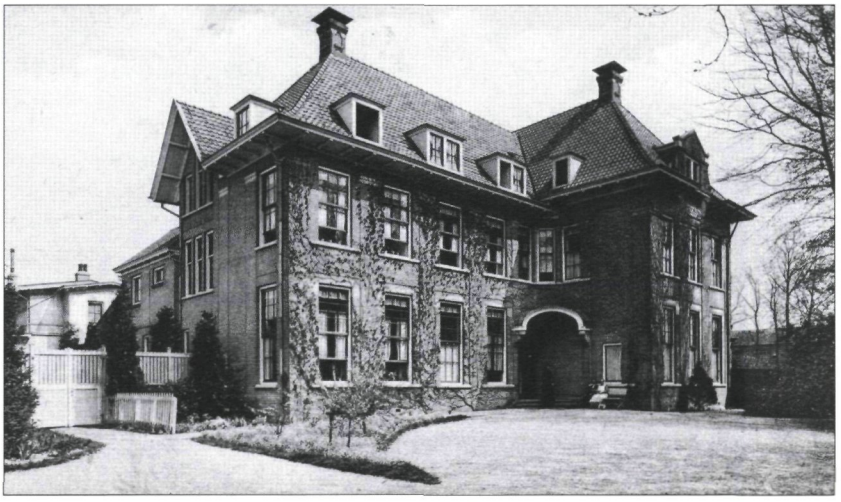
Wat bezielt Gretha Hofstra, nu er eindelijk een goed geoutilleerd ziekenhuis staat, te vertrekken? Mogelijk dat financiële overwegingen een rol spelen. Ze is ongehuwd, 44 jaar en moet geld opzij zetten voor de periode waarin ze door gebrek of ouderdom niet meer kan werken. Gretha verdient in dienst van de Vereeniging voor Ziekenverpleging f 200,- per jaar en geniet vrije kost en inwoning in het ziekenhuis.[181] Als inwonend huishoudster verdient ze waarschijnlijk niet veel meer, maar, hoewel de Vereeniging vast en zeker wat geld opzij zet voor haar pensioen, heeft ze in dienst van een vermogend man kans om in zijn testament opgenomen te worden. Misschien zegt Hoogendijk haar dat zelfs toe. Al in januari 1903 laat hij door notaris Anthony Knottenbelt vastleggen dat Gretha Hofstra haar leven lang kan rekenen op een jaarlijks bedrag van f 1.000,-.[182] Ter vergelijking: in de tijd dat Gretha voor de hervormde gemeente werkt (1892-1896), verdienen de predikanten tussen de f 1.600,- en f 1.700,- per jaar. Een arbeidersgezin leeft in 1900 van rond de f 400,- per jaar.[183]

Adriana van Dusseldorp en Hilversum

Als Jacobus Hoogendijk op 29 juni 1905 overlijdt, blijft Gretha in Vlaardingen. Ze wordt inwonend huishoudster bij het echtpaar Van Dusseldorp-James. De vrouw des huizes, Henriette Jacqueline James, kent ze nog uit haar diaconessentijd bij de hervormde gemeente. Iedere zondag zat ze samen met de dochters van de predikanten (Henriette was de dochter van predikant James) in de Grote Kerk achter het doophek naar de preek te luisteren. Henriëtte trouwde in mei 1899 met stoommeelfabrikant Willem Corstiaan van Dusseldorp.[184] Gedurende het jaar dat Gretha voor het echtpaar werkt, spreken Willem en Henriette vast wel eens met haar over Adriana Cornelia van Dusseldorp, de oudere zus van Willem. In september 1906 neemt Gretha namelijk de verpleging op zich van de geesteszieke Adriana en huurt voor dat doel een huis in Hilversum aan de Alexanderlaan 15.[185] Niet ver daarvandaan wonen voormalig besturend zuster van het Utrechtse Diaconessenhuis juffrouw Dermoût en haar twee zussen.[186] Misschien gaat ze wel eens te rade bij de 'goede juffrouw'. Jacoba Maria Krot, de oudste dochter van Gretha's zus Anna Cornelia, komt uit Amsterdam over om de huishouding te doen, zodat Gretha de handen vrij heeft om zich helemaal aan Adriana te wijden. De verpleging heeft niet het gewenste resultaat. Adriana wordt een klein jaar later opgenomen in het krankzinnigengesticht Meerenberg in Bloemendaal (het latere Provinciaal Ziekenhuis Santpoort).[187] Ze verblijft daar, met een korte onderbreking van 1943 tot 1945, tot haar overlijden in 1952.[188]

Van baan naar baan

Na het vertrek van Adriana van Dusseldorp blijven Gretha en haar nichtje nog een paar maanden in Hilversum wonen. Dan is het tijd om naar iets anders om te zien. Het nichtje gaat terug naar Amsterdam en Gretha trekt van baan naar baan. Ze werkt een paar maanden in het gemeenteziekenhuis in Wormerveer [189] en vervolgens bijna twee jaar in Oranje Nassau's Oord in Renkum, een van de eerste Nederlandse sanatoria.[190] Van december 1909 tot april 1911 is ze (particulier) verpleegster in Amsterdam op het adres Frederik Hendrikplantsoen 60-1 hoog.[191] In 1911 komt er een einde aan haar zwervend bestaan. Ze keert terug naar Zetten, naar het voor haar zo bekende Asyl Steenbeek.[192] In de afgelopen twee jaar vertrokken daar vier oude juffrouwen en twee juffrouwen stierven vrij plotseling.[193] Er is een dringende behoefte aan personeel en de directrice ontvangt Gretha met open armen. Steenbeek is wel

Het derde Asyl Steenbeek in Zetten.
(Collectie Ellen Boonstra-de Jong)

veranderd in vergelijking met de jaren dat Gretha er als verpleegde doorbracht. De gemiddelde leeftijd van de Asylisten ligt een stuk lager dan in haar tijd. Door de invoering van de Kinderwetten kent Steenbeek voornamelijk 'Regeeringskinderen' en 'Voogdijkinderen'.[194] Juffrouw Kruyf zwaait er niet langer de scepter (ze vertrok in 1908) en is opgevolgd door juffrouw M. Bliek. Hendrik Pierson werkt er nog wel. Hij verlaat Zetten in mei 1914, 80 jaar oud.

Zettense jaren

Gretha heeft in de loop der jaren zoveel ervaring opgedaan dat directrice Bliek haar overal in het Asyl kan inzetten, ook in het ziekenhuisje, gevestigd in het achterhuis van het Asyl. Het heeft een kraam- en kinderkamer en een ziekenkamer waar meisjes met besmettelijke ziekten verblijven.[195] In juli 1916 blijft het ziekenhuisje gespaard bij een brand die het hoofdgebouw volledig in de as legt. In allerijl worden de Asylisten in het ziekenhuisje, in de Vluchtheuvelkerk en in andere gebouwen van de Heldringstichting ondergebracht. Om de Asylisten tijdens de nieuwbouw van het inmiddels derde Asyl Steenbeek te kunnen onderbrengen, ondergaat het ziekenhuisje een kleine metamorfose door de aanbouw van twee zalen, een keuken en een bijkeuken. Er ontstaat zo een volwaardig nieuw gesticht. Op 31 mei 1918 vindt de officiële opening plaats en krijgt het ziekenhuis de naam Pella (toevluchtsoord).[196] In de jaren waarin het nieuwe Steenbeek verrijst, is het woekeren met de ruimte. Daarna is er genoeg plaats voor iedereen. Toch besluit Gretha zich in 1919 buiten Steenbeek te vestigen. Ze woont door de jaren heen op verschillende adressen in Zetten, vaak inwonend bij een weduwe.[197]

Eind 1921 geeft Gretha onderdak aan een ongehuwde aanstaande moeder. Dat is op te maken uit de aantekeningen in een schriftje dat iemand onlangs vond op de zolder van een voormalig gestichtsgebouw. 'Ten huize van zr. Hofstra komt het kind van een Amsterdamse ongehuwde vrouw ter wereld.' De vrouw kwam bij Gretha terecht door tussenkomst van dr. J. Lammerts van Bueren, de opvolger van dominee Pierson. Hersteld van de bevalling keert de kraamvrouw terug naar Amsterdam. De baby blijft in Pella totdat er een goed thuis in de buurt van de moeder is gevonden. Gretha lijkt zich verbonden te voelen met Pella. In 1924, 1925 en 1926 maakt ze er de kerstviering mee. 'Zr. Hofstra vereerde ons met hare tegenwoordigheid', staat er in het schriftje.[198] Het is niet bekend of Gretha het inmiddels rustig aan doet en de erfenis van de Vlaardingse Jacobus Hoogendijk gebruikt om van te leven, of dat ze nog steeds werkt in de gestichten, als particulier verpleegster bij de weduwes of dat ze vaker verpleegden opneemt in haar woonruimte.

Terug naar Amsterdam en laatste jaren

Gretha Hofstra verlaat Zetten op 72-jarige leeftijd. In april 1931 pakt ze de trein naar Amsterdam en gaat wonen aan de Elandsgracht 64 bij het echtpaar Scheuer en Gerardina Wilkens, de dochter van Daniël Wilkens. De Haagse evangelist heeft, na haar opvoedingstijd in Asyl Steenbeek, veel voor Gretha gedaan en ze hebben elkaar blijkbaar nooit uit het oog verloren. Misschien beloofde Gretha hem wel om zich na zijn dood bij Gerardina te voegen en een beetje op haar te letten. Gerardina lijdt namelijk aan toevallen. Wilkens woonde na de dood van zijn vrouw al vele jaren met Gerardina in bij zijn zwager Gerard Scheuer en diens nieuwe echtgenote in Amsterdam. Gretha komt een paar maanden na Wilkens dood in Amsterdam aan.

Na het overlijden van Gerard Scheuer verhuizen zijn weduwe, Gerardina en Gretha in 1934 binnen Amsterdam. Eerst wonen ze aan de Vondelkerkstraat 21 en een klein jaar later pakken de drie dames hun spullen en huren een huis aan de 3de Kostverlorenkade 25.[199] Waarschijnlijk gaat Gretha's gezondheid achteruit, want ze vertrekt in april 1936 uit Amsterdam. Gerardina Wilkens vindt onderdak in het bejaardenhuis Amstelhof (nu Hermitage) waar ze in 1945 overlijdt. Misschien kan Gretha zich dankzij de erfenis van Jacobus Hoogendijk een particuliere verpleging veroorloven. Ze vestigt zich in Den Dolder bij het echtpaar Dees-Koster. Cornelis Dees werkt er als verpleger in de Willem Arntszhoeve en zijn vrouw was daar verpleegster tot aan haar huwelijk. Net zoals Gretha Hofstra zich jarenlang liefdevol ontfermde over ouderen, zieken en 'afgedwaalden', is het nu Enje Dees-Koster die voor Gretha zorgt tot ze op 17 december 1937 overlijdt op 79-jarige leeftijd.[200]

Gretha's aanwezigheid in Vlaardingen is bepalend geweest voor hoe de ziekenverpleging en ziekenhuiszorg zich in de stad ontwikkelde. Gretha zette zich met tomeloze energie in voor de Vlaardingse bejaarden, armen en zieken. Ze was een uitmuntend verpleegster met compassie voor mensen, ongeacht hun afkomst of omstandigheden. In haar optreden bleef ze zichzelf, en voor zover we ons over haar een beeld hebben kunnen vormen, was het een vrouw die van haar hart geen moordkuil maakte en dat was niet voor iedereen gemakkelijk om mee om te gaan. 'Holy-Ziekenhuis moet eigenlijk Hofstra-Ziekenhuis heten'. Met die stelling van Matthijs Struijs begon dit artikel over Gretha Hofstra. We laten het graag aan de lezer over om daarover een oordeel te vellen.

Nawoord

Door Gretha's gangen na te gaan hoopten we een afbeelding van haar te vinden. Al snel moesten we de conclusie trekken, dat die foto er waarschijnlijk nooit zou komen. Ondertussen wisten we zoveel over haar leven, dat stoppen niet meer kon. Ze was domweg te interessant. We hopen dat, na het lezen van dit artikel, de lezer het daarmee eens is. In het artikel staat weinig over de intensieve zoektocht en de leuke, vreemde en ontroerende dingen die dat opleverde. Daarom dit nawoord.

Het begon in het Vlaardingse Stadsarchief aan het Plein Emaus 5. Daar kwamen we erachter dat Gretha, voordat ze naar Vlaardingen kwam, ingeschreven stond in Utrecht op een adres aan de Oudegracht. Op dat adres was het Diaconessenhuis destijds gevestigd. Een goede aanleiding om Het Utrechts Archief te bezoeken en daar wat te grasduinen in archieven van het ziekenhuis. In de notulen van het bestuur vonden we één zinnetje, waarin haar naam voorkwam. Er stond dat ze naar Zetten was vertrokken met een bewijs van goed zedelijk gedrag. Zetten? We hadden geen idee waar je die plaats kon vinden op de kaart van Nederland. Iemand die onze opwinding over één zinnetje wel grappig vond, wist ons te vertellen dat in Zetten de Heldring Gestichten gevestigd waren. We belden naar een medewerker van de huidige Heldringstichting en de informatie die we kregen was aanleiding voor een vervolgstap in de zoektocht. Hoe meer we over Gretha te weten kwamen, hoe meer ze ons boeide en dat had grote gevolgen. We begonnen ons zelfs een beetje vreemd te gedragen. Zo wilden we haar voormalige woon- en werkhuizen bekijken en aanraken. Dat ging ook weleens mis. Na een paar jaar kwamen we er bijvoorbeeld achter dat we ten onrechte een paar keer voor Gretha's vermeende geboortehuis in een hofje hebben gestaan. Een medewerker van het Gemeentearchief Amsterdam vertelde ons dat er - net zoals in andere steden – een omnummering was doorgevoerd. Gretha's geboortehuis staat er niet meer en op de plaats van het huis waar ze jaren met haar ouders, broers en zussen woonde, staat nu een moderne Etos. Bij het huis in Den Dolder, waar ze aan het einde van haar leven inwoonde, gebeurde er ook iets vreemds. Het was een rustige zaterdagochtend toen we het desbetreffende huis in een lommerrijke laan fotografeerden. Een mevrouw kwam geagiteerd uit het bewuste pand met de vraag waarom we eigenlijk een foto maakten. Gelukkig geloofde ze ons toen we haar vertelden over onze zoektocht. Toen ze de naam Gretha Hofstra hoorde, viel haar mond open van verbazing en ze stamelde: 'Ik heet Hofstra.'

Natuurlijk hadden we ook vaak succes. Vooral de ontmoetingen in Zetten waren onvergetelijk, zoals tijdens een kerkdienst in de Vluchtheuvelkerk. Het was indrukwekkend om een dienst bij te wonen in de kerk waar Gretha zo vaak luisterde naar dominee Pierson. Na de dienst legden we contact met kerkgangers en die verwezen ons naar mensen die meer wisten over de geschiedenis van de Zettense gestichten. Zo leerden we Ien Hittema kennen. Een geweldige vrouw die ons graag verder hielp. Ze heeft in haar huis een ruimte ingericht met foto's, boeken en mappen met informatie over de Zettense gestichten. Regelmatig waren we bij haar te gast en trokken ons terug in het huisarchief. Ook Ien ging aan de slag. Ze bezocht zeer oude inwoners van Zetten en de Vlaardingse foto van 'het naaikransje met diacones' (pag. 44) ging mee. Helaas zag niemand gelijkenis tussen de diacones op de foto en Greetje. Want er waren mensen bij die Gretha Hofstra gekend hebben en haar Greetje noemden. Ze dachten te weten dat Gretha altijd zo lief was voor de meisjes en grote platte voeten had. Ien vroeg Elly Janssen om in het bevolkingsregister uit te zoeken waar Gretha in Zetten op verschillende momenten woonde. Elly heeft dat heel precies gedaan en we hebben veelvuldig gebruik gemaakt van die gegevens. In de eindfase van het onderzoek, verraste Ien ons met een schriftje dat ergens op een zolder van een voormalig gestichtsgebouw was gevonden. Daarin werd verslag gedaan van de gebeurtenissen in ziekenhuis Pella en Gretha's naam kwam in het schriftje voor. Onder het genot van Iens beroemde broodje paling lazen we over Gretha's bezoeken aan Pella op kerstavond, een aantal jaren voordat ze Zetten verliet en zich vestigde in haar geboorteplaats Amsterdam.

Ien bracht haar fascinatie voor de Zettense Gestichten op ons over. Toen ze ons meenam naar de begraafplaats rond de Vluchtheuvelkerk, waar onder de kapotte en verweerde grafstenen de resten liggen van de pioniers van de gestichten, realiseerden we ons pas echt wat deze gedreven mensen in een klein Betuws dorp tot stand brachten. Gretha heeft veel aan hun gedisciplineerde aanpak gehad en ze heeft Heldrings devies *Uit Verlies Winst* meer dan waar gemaakt. Tegelijkertijd zijn we ons ervan bewust dat vele pupillen met afschuw terug denken aan hun verplichte verblijf in de Zettense en andere instellingen. Dit jaar kwam naar buiten dat leiders en leerkrachten in katholieke gestichten en internaten verschillende pupillen (seksueel) misbruikten. De Heldringstichting kwam in 1989 al in opspraak toen een aan de stichting verbonden psychiater veroordeeld werd tot zes jaar gevangenisstraf we-

gens seksueel misbruik van een aantal minderjarige meisjes. Het was de eerste grote zedenzaak in Nederland. In de negentiende eeuw waren dergelijke praktijken ook al onderwerp van gesprek. Voordat op 1 september 1886 het nieuwe wetboek van strafrecht in werking trad, spraken deelnemers aan de jaarvergadering op de Vluchtheuvel in juni van dat jaar over de reikwijdte van die wet en stelden tevreden vast, dat de misdrijven tegen de zedelijkheid daarin goed waren vastgelegd. Vooral artikel 249 kon op goedkeuring rekenen. Daarin stond (en staat nog steeds in iets andere bewoordingen), dat 'bestuurders of opzichters in werkinrichtingen die zich tegen onderhoorigen vergrijpen', op strenge straffen kunnen rekenen.[201]

De meeste informatie over Gretha vonden we in gemeentelijke en provinciale archieven en we hebben er tijdens de zoektocht heel wat van binnen gezien. En hoe mooi en goed ze ook waren, geef ons maar het Stadsarchief Vlaardingen. De studiezaal is een hele prettige plek om in de archieven te duiken en wat een genot dat alle medewerkers zo positief en welwillend zijn. Met name Erika Verloop heeft fantastisch geholpen door relevante stukken tevoorschijn te toveren uit de immense hoeveelheid archiefmateriaal.
Voor archiefonderzoek moet je geduld hebben. Wie hoopt om in een paar uur de gevraagde informatie te vergaren, komt bedrogen uit. Vaak moet je hele boekwerken doorwerken om brokjes informatie te vinden. Het gebeurde regelmatig dat gewenste jaargangen van documentatie ontbraken en we ontgoocheld naar huis gingen. Tijdrovend allemaal, maar, als je echt belangrijke informatie vindt, beleef je euforische momenten. De ontdekking dat Gretha een zoon had gebaard, was zo'n moment. Maar het echte hoogtepunt was de ontdekking van de brief die Gretha Hofstra, naar aanleiding van de problemen in het Utrechtse Diaconessenhuis, schreef aan bestuursvoorzitter Merens. Archieven zijn doorgaans plaatsen waar je de tijd zwijgzaam of fluisterend doorbrengt. Na die ontdekking slaakten we, tot grote ergernis van andere archiefbezoekers, vele hoorbare oh's en ah's en het had weinig gescheeld of we waren in polonaise door de archiefzalen getrokken. Die brief, aangevuld met de gegevens uit de dagboeken van besturend zuster Dermoût en de brieven van juffrouw Kruyf, gaven de doorslag om dit artikel te schrijven.

Jarenlang heeft Gretha Hofstra ons beziggehouden. Nu het artikel klaar is, laten we haar met moeite los. Vergeten doen we haar nooit, want wat was het spannend en boeiend om een jaar of acht te werken aan de levensgeschiedenis van een 'gewone vrouw' uit de negentiende-, begin twintigste eeuw.

Noten

1 Burgerlijk armbesturen ontstonden op grond van de Armenwet van 1854. Ze bedeelden armen als kerkelijke diaconieën of particuliere armbesturen niet bereid of in staat waren te bedelen

2 De kerkenraad is samengesteld uit predikanten en ouderlingen (bijzondere kerkenraad) aangevuld met diakenen (algemene kerkenraad). De kerkenraad behartigt de geestelijke zaken van de Hervormde gemeente en benoemt nieuwe predikanten. Ouderlingen en diakenen werden door de algemene kerkenraad gekozen uit de mannelijke lidmaten

3 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256 Inv.nr. 6. Notulen kerkenraad 1880-18934, april 1889

4 De diaconie is een zelfstandig college van bestuur en gekozen uit de algemene kerkenraad uit de mannelijke lidmaten. Belast met armenzorg en pastorale zorg. De diaconierekening wordt goedgekeurd door de algemene kerkenraad. De diakenen in de diaconie zijn tevens lid van de algemene kerkenraad en vervullen in die hoedanigheid ook pastorale taken

5 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 6. Notulen kerkenraad 1880-1893, 29 oktober 1891

6 Ibidem, 13 april 1892

7 Ibidem, april en mei 1886

8 Ibidem, 13 april 1892

9 Ibidem, 6 mei 1892

10 W.C. den Breems, *Eben Haëzer, Tot hiertoe heeft de Heere ons geholpen, 100 jaar Christelijke Gereformeerde Kerk Vlaardingen*, (uitgegeven in eigen beheer, 2008)

11 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 6. Notulen kerkenraad 1880-1893, 9 juni 1892

12 Ibidem, 6 juli 1892

13 Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum, 2005) 286

14 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 6. Notulen kerkenraad 1880-1893, 2 augustus 1892

15 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 160. Bijlage 1081 van de notulen van de Kerkmeesters 1867-1880

16 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 6. *Notulen kerkenraad 1880-1893*, 27 oktober 1892

17 Bevolkingsregister Vlaardingen, Fiche P.170.5

18 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 146. *Notulen kerkmeesters 1890-1899*, 2 november 1892. Kermeesters/kerkvoogden beheren het niet diakonale vermogen van de kerk, zoals de gebouwen (kerken, pastorieën en kosterswoning). Dit werd gefinancierd met de opbrengsten van graven in en rond de kerk, zitplaatsen in de kerk, collectes en 'vrijwillige' belasting.

19 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 6. *Notulen kerkenraad 1880-1893*, 2 augustus 1892

20 Ibidem, 2 oktober 1896

21 Eerste verslag van de Ned. Herv. Diaconessenarbeid, in: *Nieuwe Vlaardingsche Courant* 29 juli 1893

22 Jannie Poelstra, *Luiden van een andere Beweging, huishoudelijk arbeid in Nederland 1840-1920* (Amsterdam, 1996) 100

23 Eerste verslag van de Ned. Herv. Diaconessenarbeid, in: *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 29 juli 1893

24 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 78 en 79. *Notulen diakenen 1894-1899*, 18 november 1892

25 Ibidem, 1 februari 1895

26 Ibidem, 11 april 1895

27 Ibidem, 16 februari 1893

28 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 78 en 79. *Notulen diakenen 1889-1894 en 1894-1899*

29 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer

256. Inv.nr. 7. *Notulen kerkenraad 1893-1917*, juli 1896
30 Ibidem, augustus 1896
31 Mededeling per e-mail van H. Snel, Stadsarchief Amsterdam d.d. 9-3-2006
32 Remieg Aerts, Het verval, de verkrotting en het verleden, in: Remieg Aerts, Piet de Rooy (red.), Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw, 1813-1900 (Amsterdam, 2006) 17-57, aldaar 17-30
33 Remieg Aerts, 'De eischen des tijds. De heroriëntatie van economie en politiek, in: Remieg Aerts, Piet de Rooy (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw, 1813-1900* (Amsterdam, 2006), 293-325, aldaar 318-325
34 Remieg Aerts, De maatschappelijke orde. Aanvaarding, verschil en onderlinge afhankelijkheid, in: Remieg Aerts, Piet de Rooy (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw, 1813-1900* (Amsterdam, 2006), 217-291, aldaar 242-243
35 Mededeling per e-mail van H. Snel, Stadsarchief Amsterdam d.d. 9-3-2006
36 Archief van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht te Haarlem (1814-1865). Toegangsnummer 87. Inv. Nr. 40. *Notulen van de Commissie van Geneeskundig en Toevoorzicht te Haarlem*, 9 oktober 1850
Archief van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht te Haarlem (1814-1865). Toegangsnummer 87. Inv.nr. 169a. *Rekwesten met bijlagen van examenkandidaten*, nr. 5612
37 Remieg Aerts, De publieke orde. Openbaarheid en beslotenheid, in: Remieg Aerts, Piet de Rooy (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw, 1813-1900* (Amsterdam, 2006), 139-215, aldaar 167-168; Remieg Aerts, Het verval, de verkrotting en het verleden, in: Remieg Aerts, Piet de Rooy (red.), Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw, 1813-1900 (Amsterdam, 2006) 17-57, aldaar 24
38 Remieg Aerts, De publieke orde. Openbaarheid en beslotenheid, in: Remieg Aerts, Piet de Rooy (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw, 1813-1900* (Amsterdam, 2006), 139-215, aldaar 150.
39 Noord-Hollands Archief, Burgerlijke Stand Velsen, akte geboorteregister jaar 1879, nummer 163
40 Ernest Hueting en Rob Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Zutphen 1990) 7
41 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256, Inv. nr 4 en 6, *Notulen kerkenraad* (1854, 1855 en 1891)
42 Monique Stavenuiter en Jeannette Dorsman, *Nooit gehuwd, maar niet alleen. Vrijgezelle vrouwen uit de arbeidende klasse in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Hilversum 1993) 115-122
43 Noord-Hollands Archief, Burgerlijke Stand Velsen, overlijdensakte jaar 1879 nummer 109
44 Mededeling per e-mail van H. Snel, Stadsarchief Amsterdam d.d. 9-3-2006
45 R.L. de Haes, Van Haagsche koffiehuizen III, in: *Jaarboekje Geschiedkundige Vereniging Die Haghe 1908*, 307-384, aldaar 344-345
46 Haags Gemeentearchief, Bevolkingsregister deel 60, folio 311; Annemarie Cottaar, Stad van migranten. De lange lijnen van migratie, in: T. de Nijs en J. Sillevis red., *Den Haag. Geschiedenis van de stad 3. Negentiende en twintigste eeuw* (Zwolle 2005)
47 Renate van der Zee, 'Die gore gestie der publieke vrouwen' Den Haag en de prostitutiereglementering, in: *Dinamiek, vrouwengeschiedenis krant, 1988* (afl. 2) 3-12
48 J.M. Beelaerts van Blokland-Kneppelhout, A. van Hogendorp, *Gedenkboek vijf en twintig jaren arbeid van den Nederlandschen Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn* (Groningen z.j.) 72-75
49 F.A. Stemfers, *Meisjes van plezier de geschiedenis van de prostitutie in Nederland* (Weesp 1985) 63-64; H.W.J. Volmuller, *Het Oudste beroep. Geschiedenis van de prostitutie in Nederland* (Utrecht 1966) 40
50 Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn, *Ons werk in donkerst Den Haag* (Den Haag 1908)6-7
51 Willem van den Bergh, *De strijd tegen de prostitutie in Nederland* ('s-Gravenhage 1878) 58-59; A.J. Onstenk, *'Ik behoor bij mijzelf'*, Cornelis Elisa van Koetsveld 1807-1893 (Assen 1973) 93; H. Pierson, *Zes- en dertigste verslag van den Staat en de verrichtingen van het Asyl Steenbeek* 1882-1883, p.29
52 Johanna W.A. Naber, Het levenswerk van Anna van Hogendorp, in: *Van onze oud-tantes en tantes* (Haarlem 1917), 247-301, aldaar ...; Zie ook: A. de Graaf, *Rapport van een bezoek, in opdracht van den Centraalbond van Chr.-Philantrophische inrichtingen in Nederland, gebracht aan drie en twintig gestichten bij deze bond aangesloten* (Amsterdam 1907), 36-37.; A. de Graaf, *Over de waarde van gestichten in den strijd tegen de prostitutie* (Utrecht 1910), 50; F. van Gheel Gildemeester, *De Protestantsche Gemeenten in 's-Gravenhage gedurende de 19e eeuw*, Die Haghe 1904, 66-104, aldaar 71-72
53 Archief Nederlandsche Evangelisch-Protestantsche Vereeniging, *Notulen van de vergaderingen van het hoofdbestuur 1854-1932*, inv. nr. 8 19 maart 1880-4 maart 1932, 12 oktober 1883
54 G.J. Mink, *Op het tweede plan, Evangelisten in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Leiden 1995), 70-73
55 G.J. Mink, *Op het tweede plan, Evangelisten in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Leiden 1995), 259
56 *Nederlandsche Evangelische-Protestantsche Vereeniging 1853-1903* ('s-Gravenhage 1903) 64-66
57 *Nederlandsche Evangelische-Protestantsche Vereeniging 1853-1903* ('s-Gravenhage 1903) 64-66
58 I. Esser, *Straatprediking* (Baarn 1910) 61-62,97
59 *Nederlandsche Evangelische-Protestantsche Vereeniging 1853-1903* ('s-Gravenhage 1903) 64-66
60 Marita Mathijsen, in: *Plaatsen van herinnering* (Amsterdam 2005) 86
61 Annemarie Houkes, *Christelijke vaderlanders* (Amsterdam 2009) 54
62 Pieter Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en seksuele Revolutie* (Amsterdam 1996) 52
63 Nationaal Archief, toegangsnummer 2041902, *Inventaris van het Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken*: Afdeling Gestichten Ommerschans en Veenhuizen 1859-1870
64 J.B. Th. Spaan, *Vluchtheuvel in gevaren* (Den Haag 1948) 9-11
65 M.W. Maclaine Pont, *De Heldring Gestichten te Zetten* (Den Haag z.j.) 17
66 M.W. Maclaine Pont, *Uit de Overbetuwe* (Utrecht/Nijmegen z.j. ± 1898) 32
67 O.G. Heldring, Vier en twintigste verslag van den Staat en Verrichtingen van het Asyl Steenbeek, in: *Magdalenda Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam, 1872)
68 H. Pierson, Zeven-en-Dertigste verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1885)
69 A. Soeteman, *150 jaar Sociale Zorg in Vlaardingen 1795-1945* (Voorburg 1962) 79
70 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv. nr.73. *Archief diakenen, notulen 1858-1861*, 2 augustus 1861
71 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnr. 79 Inv.nr 256. *Notulen diakenen 1894-1899*, 22 november 1895
72 Archief Burgerlijk Armbestuur Vlaardingen. Toegangsnummer 178, inv.nr. 17, *Jaarverslagen 1897, 1898, 1900-1932*
73 M.W. Maclaine Pont, *De Heldring Gestichten te Zetten* (Den Haag z.j.) 37-41
74 H. Pierson, Eene vergadering op den Vluchtheuvel, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 1ste jaargang* (Utrecht 1882)

75 J.B. Th. Spaan, *Vluchtheuvel in gevaren* (Den Haag 1948) 33-34
76 Van Eck & Oosterink uitgevers, *Zetten 1000 Jaar* (Dodewaard 2005) 25-28
77 H. Pierson, Dertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1876/1877, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1878) 18-24
78 O.G. Heldring, Twaalfde Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1858/1859, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1860)
79 H. Pierson, Dertigste verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1878) 18-24
80 *Bode der Heldring-Gestichten*, juli 1890
81 M.W. Maclaine Pont, in: *Bode der Heldring-Gestichten*, oktober 1918
82 G. van Kempen, Tweede bijeenkomst op den Vluchtheuvel, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 2de jaargang* (Utrecht 1883) 167
83 *Bode der Heldring-Gestichten*, oktober 1918
84 G. van Kempen, Tweede bijeenkomst op den Vluchtheuvel, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 2de jaargang* (Utrecht 1883) 166-167
85 J.H. Kruyf, *Acht-en-Dertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1884/1885*, 14
86 Mr. O.W. Star Numan, Op Steenbeek's jaarvergadering, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 5de jaargang* (Utrecht 1886) 246-247
87 H. Pierson, Dertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1876/1877, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1878) 18-24
88 *Bode der Heldring-Gestichten*, juli 1890
89 *Bode der Heldring-Gestichten*, maart 1887
90 Mr. O.W. Star Numan, Op Steenbeek's jaarvergadering, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 5de jaargang* (Utrecht 1886) 250
91 De oorspronkelijke titel is *Uncle Tom's Cabin or Life among the Lowly*. In het Nederlands is het ook uitgegeven als *De Negerhut* en *De Negerhut van Oom Tom*. In de tijd waarin het boek aan Gretha werd voorgelezen had het de titel *De Negerhut*
92 *Bode der Heldring-Gestichten*, maart 1885
93 Karen Hagg, Nieke Jansen e.a., *In het licht der zeden* (Kampen 1983) 18
94 G.C. Hoogewerff, Steenbeek en zijn Directrices, in: *Gedenkboek van het vijf en zeventig jarig bestaan van de Vereeniging Het Asyl Steenbeek 1847-1922* (Hemmen 1922) 24-25
95 *Bode der Heldring-Gestichten*, februari 1891
96 O.G. Heldring, Twee en Twintigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1868/1869, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1870)
97 *Bode der Heldring-Gestichten*, februari 1891
98 *Bode der Heldring-Gestichten*, oktober 1884
99 *Toespraak door mej. J.H. Kruyf*, directrice van Steenbeek uitgesproken in eene bijeenkomst voor Vrouwen in de Zaal der Loge te Arnhem (Arnhem 1885) 16
100 Mr. A. de Graaf, *Over de waarde van Gestichten in den strijd tegen de Prostitutie* (Utrecht, 1910) 35
101 H. Zeijdner, Op Steenbeek's jaarvergadering, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 3de jaargang* (Utrecht 1884) 213
102 Mr. O.W. Star Numan, Op Steenbeek's jaarvergadering, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 5de jaargang* (Utrecht 1886) 249
103 H. Pierson, Dertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1876/1877, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1878)18-24
104 Johanna W.A. Naber, *Margaretha Wijnanda Maclaine Pont* (Haarlem, 1929) 87
105 M.W. Maclaine Pont en Wilma, *Karakter Kennis Kunst voor de lagere school*. Deel I Ottho Gerhard Heldring en Hendrik Pierson (Groningen 1928) 55
106 *Album*, Uitgave ter gelegenheid van de Vereniging der Heldring stichtingen te Zetten 1938-1988 (Zetten, 1988) 4
107 M.W. Maclaine Pont, *De Heldring Gestichten te Zetten* (Den Haag z.j.) 43
108 P.L. Schram, *Hendrik Pierson* (Kampen 1968) 79
109 H. Pierson, *Zes-en-Dertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1882/1883*, 20
110 *Bode der Heldring-Gestichten*, april 1906
111 *Magdalena Evangelisch Jaarboekjes uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek*
112 J.H. Kruyf, *Vijf en veertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1891/1892*, 30
113 H. Pierson, *Zes-en-Dertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1882/1883*, 20
114 O.G. Heldring, Vier en Twintigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1870/1871, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1872) 3
115 *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 1ste, 2de en 3de jaargang* (Utrecht 1882, 1883, 1884)
116 Drents Archief. Toegangsnummer 0137.01 *Rijkswerkinrichting te Veenhuizen en Ommerschans*
117 Noord-Hollands Archief. Toegangsnummer 207 *vonnis nr. 406*
118 O.G. Heldring, Vier en Twintigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1870/1871, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1872) 3-7
119 Karen Hagg, Nieke Jansen e.a., *In het licht der zeden* (Kampen 1983) 27
120 O.G. Heldring, Twee en Twintigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1868/1869, in: *Magdalena Evangelisch Jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek* (Amsterdam 1870)
121 H. Pierson, *Zes-en-Dertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1882/1883*, 19
122 *Bode der Heldring-Gestichten, juli 1890*
123 Haags Gemeentearchief Deel 112, folio 252
124 J. Esser, *Straatprediking* (Nijmegen, zj)
125 Diaconessenhuis kent verschillende schrijfwijzen, evenals diacones. Voor de rust in de tekst hebben we in dit artikel gekozen voor een 'c'. Utrecht heeft tegenwoordig een Diakonessenhuis
126 Archief Diaconessenhuis Utrecht. Toegangsnummer 768. Inv. nr.48. *Dagboek no. 6*
127 M.J. van Lieburg, *Met het beste wat men heeft en kent* (Kampen, 2000) 128
128 Archief Diaconessenhuis Utrecht, Toegangsnummer 768. Inv.nr. 48. *Dagboek no. 6*
129 Henk de Jong, *De juffrouw en haar huis* (1969) 17
130 Henk de Jong, *De juffrouw en haar huis* (1969) 13
131 Archief Diaconessenhuis Utrecht. Toegangsnummer 768. Inv.nr. 48. *Dagboek no. 6*

132 Ibidem, *Dagboek no. 12*
133 Archief Diaconessenhuis Utrecht. Toegangsnummer 768. Inv.nr. 512. *De Christelijke Verpleegster.* 13e jaargang, 1885. No.1
134 Archief Diaconessenhuis Utrecht. Toegangsnummer 768. Inv.nr. 402. *Reglement voor het opnemen ter Verpleging in de Diaconessen-Inrichting te Utrecht 1883*
135 Archief Diaconessenhuis Utrecht. Toegangsnummer 768. Inv.nr. 455. *50 jarig bestaan Diaconessenhuis*
136 H. Zeijdner, Op Steenbeek's jaarvergadering, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending 3de jaargang* (Utrecht 1884) 219
137 Henk de Jong, *De juffrouw en haar huis* (1969) 14
138 Henk de Jong, *De juffrouw en haar huis* (1969) 7
139 Archief Diaconessenhuis Utrecht. Toegangsnummer 768. Inv.nr. 48. *Dagboek no. 7*
140 Ibidem, *Dagboek no. 8*
141 Ibidem
142 Ibidem, *Dagboek no. 9*
143 Ibidem, *Dagboek no.11*
144 H.H. Barger, *Gedenkschrift bij het 75 jarig bestaan der Inrichting van Diaconessen in Nederland* (1919) 36
145 Ibidem, 38
146 Ibidem, 40
147 Archief Diaconessenhuis Utrecht. Toegangsnummer 768. Inv.nr. 125. *Stukken betreffende de moeilijkheden tussen de besturend zuster N.C. Dermoût en het bestuur van het huis 1890-1891*
148 Ibidem
149 Henk de Jong, *De juffrouw en haar huis* (1969) 41
150 *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme deel 1* (1978) 40
151 Archief Diaconessenhuis Utrecht, Toegangsnummer 768. Inv.nr. 125. *Stukken betreffende de moeilijkheden tussen de besturend zuster N.C. Dermoût en het bestuur van het huis 1890-1891*
152 Archief Diaconessenhuis Utrecht, Toegangsnummer 768. Inv.nr. 132. *Stukken betreffende beschikbaarstelling diaconessen buiten Utecht*
153 Archief Diaconessenhuis Utrecht, Toegangsnummer 768. Inv.nr. 28. *Ingekomen stukken en minuten van uitgaande stukken van het bestuur*
154 Archief Diaconessenhuis Utrecht, Toegangsnummer 768. Inv.nr. 48. *Dagboek no.6*
155 Archief Diaconessenhuis Utrecht, Toegangsnummer 768. Inv. nr.28. *Ingekomen stukken en minuten van uitgaande stukken van het bestuur*
156 J.B.Th. Spaan, *Vluchtheuvel in gevaren* (1948) 13
157 Archief Diaconessenhuis Utrecht, Toegangsnummer 768. Inv.nr. 28. *Ingekomen stukken en minuten van uitgaande stukken van het bestuur*
158 Ibidem.
159 Ibidem.
160 Archief Diaconessenhuis Utrecht, Toegangsnummer 768. Inv.nr. 132. *Stukken betreffende beschikbaarstelling diaconessen buiten Utrecht*
161 J.H. Kruyf, *Vijf-en Veertigste Verslag van den Staat en de Verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1891/1892*, 12
162 Mr. O.W. Star Numan, Op Steenbeek's jaarvergadering, Bouwsteenen, in: *Tijdschrift voor Inwendige Zending, tweede jaargang* (Utrecht 1886) 247
163 Archief van de Vereeniging voor Ziekenverpleging. Toegangsnummer 179, inv.nr. 1 en 2, *notulen*
164 Stadsarchief Vlaardingen, Archief van de Vereeniging voor Ziekenverpleging. Toegangsnummer 179, inv.nr. 6, *jaarverslag 1 september-31 december 1896*
165 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 79. *Notulen diakenen 1894-1899*, 10 februari 1898
166 Archief van het Burgerlijk Armbestuur. Toegangsnummer 178. Inv.nr. 17, *Jaarverslagen* (1900)
167 Archief Stadsbestuur. Toegangsnummer 305. Inv.nr. 30 *Gemeenteraad van Vlaardingen 1897*
168 *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 5 mei 1897
169 Archief Stadsbestuur. Toegangsnummer 305. Inv.nr. 30 *Gemeenteraad van Vlaardingen 1897*
170 Archief van de Vereeniging voor Ziekenverpleging. Toegangsnummer 179. Inv.nr. 6 *Jaarverslag 1897*
171 Ibidem, *Jaarverslag 1898*
172 Archief Hervormde gemeente Vlaardingen. Toegangsnummer 256. Inv.nr. 15. *Ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1897*
173 Archief Stadsbestuur. Toegangsnummer 305. Inv.nr. 30 *Gemeenteraad van Vlaardingen 1897*
174 Matthijs A. Struijs, Onze Ziekenhuizen in: *Tijd-schrift Historische Vereniging Vlaardingen*, nummer 27 (1982) 45
175 Ibidem, 43-44
176 Archief van de Vereeniging voor Ziekenverpleging. Toegangsnummer 179. Inv.nr. 7. *Jaarverslag 1899 en 1900*
177 Ibidem, *Jaarverslag 1902*
178 Ibidem, *Jaarverslag 1902*
179 Bevolkingsregister Vlaardingen 1900-1935, Deel 6, fiche 52, blad 24
180 L.A.F. Barjesteh van Waalwijk van Doorn e.a. *De afstamming ontheld* (Rotterdam, 1991) 43-44
181 Archief van de Vereeniging voor Ziekenverpleging. Toegangsnummer 179. Inv.nr. 7. *Jaarverslag 1898*
182 Stadsarchief Vlaardingen, TT akte 37, 27 januari 1903
183 www.collegenet.nl
184 *Nederlands Patriciaat* ('s-Gravenhage 1935/1936)
185 Bevolkingsregister Hilversum 1890-1920 dl H4, blad 775
186 Juffrouw Dermoût woonde met haar zussen aan de Vondellaan in Hilversum. Kester Freriks schrijft over de zussen Dermoût in: *Geheim Indië, Het leven van Maria Dermoût 1888-1962* (Amsterdam 2001) 61
187 Centraal bureau voor genealogie, persoonskaart Adriana Cornelia van Dusseldorp
188 Het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort wordt in 1943 gevorderd door de Duitsers. Adriana wordt in de periode 1943-1945 ondergebracht in Warnsveld, www.1940-1945.bloemendaal.nl
189 Bevolkingsregister Hilversum 1890-1920 dl H4, blad 775
190 Bevolkingsregister Wageningen 1900-1920, inv.nr. 2254, folio 94, nr. 132
191 Mededeling per e-mail van H. Snel, Stadsarchief Amsterdam d.d. 9-3-2006
192 Bevolkingsregister Valburg H26 Steenbeek 1910-1920
193 *Bode der Heldring-Gestichten*, mei 1911
194 *Catalogus Tentoonstelling De Vrouw 1813-1913*, Maatschappelijk werk (Amsterdam 1913) 161
195 *Bode der Heldring-Gestichten*, mei 1911
196 *Pella aantekeningen 1918-1931.* Particuliere collectie Ien Hittema, Zetten
197 Bevolkingsregister Valburg, informatie Elly Janssen
198 *Pella aantekeningen 1918-1931.* Particuliere collectie Ien Hittema, Zetten.
199 Mededeling per e-mail van H. Snel, Stadsarchief Amsterdam d.d. 9-3-2006
200 Inlichtingen gemeentearchivaris van het Gemeentearchief Zeist. Helaas hebben we niet kunnen achterhalen waar Gretha begraven werd en of zij een testament had
201 Mr. O.W. Star Numan, Op Steenbeek's jaarvergadering, in: *Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending, tweede jaargang* (Utrecht 1886) 239

Geraadpleegde archieven

Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis (voorheen IIAV)
Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam. Collectie van de stichting Réveil-Archief
Centraal Bureau voor Genealogie
Drents Archief
Gemeentearchief Amsterdam
Gemeentearchief Hilversum
Gemeentearchief Valburg
Gemeentearchief Wageningen
Gemeentearchief Zeist
Haags Gemeentearchief
Het Utrechts Archief
Internationaal Archief voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam
Noord-Hollands Archief
Particuliere collectie Ien Hittema in Zetten
Rijksarchief Gelderland
Stadsarchief Vlaardingen
Stadsarchief Breda

Geraadpleegde literatuur

Aerts, Remieg en Piet de Rooy (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw, 1813-1900* (Amsterdam, 2006)

Bank, Jan en Marita Mathijsen (red.). *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2006)

Barger, H.H. *Gedenkschrift bij het 75-jarig bestaan der Inrichting van Diakonessen in Nederland, Gevestigd te Utrecht* (1919)

Barjesteh van Waalwijk van Doorn, L.A.F. e.a., *De afstamming onthuld* (Rotterdam, 1991)

Beelaerts van Blokland-Kneppelhout, J.M. en A. van Hogendorp, *Gedenkboek vijf en twintig jaren arbeids van den Nederlandschen Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn* (Groningen, z.j.)

Bergh, Willem van den, *De Strijd tegen de prostitutie in Nederland* ('s Gravenhage, 1878)

Biografische Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme deel 1 (Kampen, 1978)

Bode der Heldring-Gestichten (1884-1919)

Bouwsteenen, Tijdschrift voor Inwendige Zending, 1ste t/m 5de jaargang (Utrecht 1882 t/m 1886)

Bossenbroek, Martin en Jan H. Kompagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen. Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1998)

Breems, W.C. den, *Eben Haëzer, Tot hiertoe heeft de Heere ons geholpen, 100 jaar Christelijke Gereformeerde Kerk Vlaardingen* (Vlaardingen, 2008)

[Anoniem] Catalogus tentoonstelling *De Vrouw 1813-1913* (Amsterdam, 1913)

Cottaar Annemarie, 'Stad van migranten. De lange lijnen van migratie', in: T. de Nijs en J. Sillevis red., *Den Haag. Geschiedenis van de stad* 3. Negentiende en twintigste eeuw (Zwolle, 2005)

Eijnatten, Joris van en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum, 2005)

Esser, J. *Straatprediking, Nagelaten bladzijden uit zijnen evangelie-arbeid. Ten voordeele der Weesinrichting te Neerbosch* (Nijmegen, zj.)

Freriks, Kester, *Geheim Indië, Het leven van Maria Dermoût 1888-1962* (Amsterdam, 2001)

[Anoniem] *Gedenkboek van het vijf en zeventig jarig bestaan van de Vereeniging Het Asyl Steenbeek* (Hemmen, 1922)

Gheel Gildemeester, F. van, De Protestantsche Gemeenten in: *'s-Gravenhage gedurende de 19e eeuw,* Jaarboekje Geschiedkundige Vereniging Die Haghe (1904)

Goelabdien, Raymond, Van roeping tot beroep, verpleging en verzorging in *Historisch perspectief* (Utrecht, 1996)

Graaf, A. de, *Rapport van een bezoek, in opdracht van den Centraalbond van Chr.-Philantrophische inrichtingen in Nederland, gebracht aan drie en twintig gestichten bij deze bond aangesloten* (Amsterdam, 1907)

Graaf, A. Mr. de, *Over de waarde van den Gestichten in den strijd tegen de Prostitutie* (Utrecht, 1910)

Haes, R.L. de, 'Van Haagsche koffiehuizen III', in: *Jaarboekje Geschiedkundige Vereniging Die Haghe* (1908)

Hagg, Karen, Nieke Jansen e.a. *In het licht der zeden. De positie van de prostituees in Asyl Steenbeek en de strijd tegen prostitutie door O.G. Heldring* (Kampen, 1983)

Harmelink, Ria, *Zetten 1000 Jaar* (Dodewaard, 2005)

Hoekstra, Hanneke, *Het hart van de natie. Morele verontwaardiging en politieke verandering in Nederland 1870-1919* (Amsterdam, 2005)

Holtzer, S.H.W.M., *Een moederlijk hart. Hoofdstukken uit de geschiedenis van vrouwelijke liefdadigheid en sociale zorg in Nederland tussen 1830 en 1911, met bijzondere aandacht voor de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het zedelijk Bewustzijn* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Nijmegen, 1989)

Hoogewerff, G.C., *Hendrik Pierson* (Amsterdam, 1914)

Hoogewerff, G.C., Steenbeek en zijn directrices in: *Gedenkboek van het vijf en zeventig jarig bestaan van de Vereeniging Het Asyl Steenbeek 1847-1922* (Hemmen, 1922)

Houkes, Annemarie, *Christelijke vaderlanders. Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie (1850-1900)* (Amsterdam, 2009)

Hueting, Ernest en Rob Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Naarden, 1990)

Jong, Henk de, *'De juffrouw en haar huis'. 125 jaar inrichting van diakonessen te Utrecht* (Utrecht, 1969)

Jongstra, Anne en Ellen Boonstra-de Jong, *Altijd is Kortjakje ziek* (Schiedam, 2007)

Jongstra, Anne en Ellen Boonstra-de Jong, *Ziekenhuis stroomopwaarts* (Den Haag, 2004)

Kamp, C.J. van der, *Zieken verlangen stilte* (Vlaardingen, 1996)

Koenders, Pieter, *Tussen Christelijk Réveil en seksuele Revolutie* (Amsterdam, 1996)

Kruyf, J.H., *Vrouwenarbeid onder Vrouwen. Toespraak en mededeelingen van elders aan de Vrouwenvereeniging te Rotterdam* ('s Gravenhage, 1882)

Kruyf, J.H., *toespraak door mej. J.H. Kruyf, directrice van Steenbeek uitgesproken in eene bijeenkomst voor Vrouwen in de Zaal der Loge te Arnhem* (Publicatie, Arnhem, 1885)

Lieburg, M.J. van, *'Met het beste wat men heeft en kent'. De geschiedenis van het Diakonessenhuis Utrecht 1844-1999* (Kampen, 2000)

Loo, Vilan van de, *De Vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer, 2005)

Maclaine Pont, M.W. en Wilma, *Karakter Kennis Kunst voor de Lagere School, deel I. Ottho Gerhard Heldring en Hendrik Pierson* (Groningen, 1928)

Maclaine Pont, M.W., *De Heldring Gestichten te Zetten* (Den Haag, z.j.)

Maclaine Pont, M.W., *Uit de Overbetuwe. Uitgegeven ten voordeele van de Heldringgestichten* (Utrecht/Nijmegen, (ca.± 1898))

Magdalena Evangelisch Jaarboekjes uitgegeven ten behoeve van het Asyl Steenbeek. Verslagen van den Staat en de verrichtingen van het Asyl Steenbeek 1858, 1860, 1870, 1872, 1878, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1893 (Amsterdam)

Mink, G.J., *Op het tweede plan. Evangelisten in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Leiden, 1995)

Naber, Johanna W.A., *Margaretha Wijnanda Maclaine Pont* (Haarlem, 1929)

Naber, Johanna W.A., 'Het levenswerk van Anna van Hogendorp', in: *Van onze oud-tantes en tantes* (Haarlem, 1917)

Nederlands Patriciaat ('s-Gravenhage, 1935/1936)

Onstenk, A.J., *'Ik behoor bij mijzelf'. Cornelis Elisa van Koetsveld 1807-1893* (Assen, 1973)

Poelstra, Jannie, *Luiden van een andere Beweging, Huishoudelijke arbeid in Nederland 1840-1920* (Amsterdam, 1996)

Querido, A., *Godshuizen en Gasthuizen. Een geschiedenis van de ziekenverpleging in West Europa* (Amsterdam, 1967)

Sevenhuijsen, Selma, L., *De orde van het vaderschap. Politieke debatten over ongehuwd moederschap, afstamming en het huwelijk in Nederland 1870-1900* (Amsterdam, 1987)

Schram, *P.L. Dr., Hendrik Pierson* (Kampen, 1968)

Soeteman, A., 150 jaar Sociale Zorg in Vlaardingen 1795-1945. *Zuid-Hollandse Studiën deel X* (Voorburg, 1962)

Spaan, J.B.Th., *Vluchtheuvel in gevaren* (Den Haag, 1948)

Spijker, Truus, *Mooi en beschaafd verplegen* (Lochem, 1979)

Stavenuiter, Monique en Jeannette Dorsman, *Nooit gehuwd, maar niet alleen. Vrijgezelle vrouwen uit de arbeidende klasse in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Hilversum, 1993)

Stemfers, F.A. *Meisjes van plezier de geschiedenis van de prostitutie in Nederland* (Weesp, 1985)

Struijs, Matthijs A., Onze Ziekenhuizen. In: *Tijd-Schrift Historische Vereniging Vlaardingen* (Vlaardingen, 27(1982))

[Anoniem] *Uitgave ter gelegenheid van de Vereniging der Heldring stichtingen te Zetten 1938-1988* (Zetten, 1988)

Volmuller, H.W.J., *Het Oudste beroep. Geschiedenis van de prostitutie in Nederland* (Utrecht, 1966)

Wijdeven, Ivo van, Bidden en handwerken voor de goede zaak. In: *Historische Nieuwsblad* (september, 2009)

Zee, Renate v. der, 'Die gore gestie der publieke vrouwen' Den Haag en de prostitutiereglementering, in: *Dinamiek, vrouwengeschiedenis krant 2* (1988)